

28847

967-68

BIBLIOTECA

PENTRU TOȚI

Marcus Tullius Cicero

Cuvântarea de apărare

pentru

TITUS ANNIUS MILO

(Pro Milone)

traducere din limba greacă de
Vasile Grecu

Editura librăriei „UNIVERSALA”

ALCALAY & Co.

București, 27 Căminul Victoriei, 27.

Prețul 10 Lei

Zeophile Gautier

poetul desăvârșit, artistul incomparabil al stilului, a fost unul din cei mai inspirați povestitori ai literaturii franceze.

Arta lui Gautier este un belșug de imagini, de descripții, de viziuni supranaturale, pătrunse de un farmec vrăjitoresc, fără seamăn.

Gautier evocă mărețiile antichității, cu scrisul său de maestru — «maecian al cuvântului» cum îl numea suflul său de amant mari din trecut.

O admirabilă traducere franceză, datorită Domnului e «**MOARTA INAMORȚĂ**» în „Biblioteca pentru

Biblioteca Centrală

L094191160

Biblioteca Centrală Universitară - Sibiu

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

MARCUS TULLIUS CICERO

CUVÂNTAREA DE APĂRARE PENTRU TITUS ANNIUS MILO (PRO MILONE)

Traducere din latinește

DE

VASILE GRECU

Editura librăriei „UNIVERSALA”

ALCALY & Co.

București. — 27, Calea Victoriei, 27

„Biblioteca pentru toți” este și ea o școală, contribuind la formarea caracterelor, la îmbogățirea judecății și închipuirii și a iubirii de Patrie.

PREFAȚĂ

Traducerea a fost făcută după textul latin din edițiile comentate: 1) *M. Tullii Ciceronis Pro T. Annio Milone, oratio ad iudices, texte latin, etc.* par Pascal Monet, 4. édit. Paris, 1908, Hachette. 2) *Cicero's Rede für T. Annlus Milo, für der Schul und Privatgebrauche, erklärt von Friedrich Richter und Alfred Eberhard*, 5. Aufl. von Herm. Nohl, Leipzig u. Berlin 1907, Teubner. 3) *Cicero's Ausgewählte Reden, erklärt von Karl Halm*. 5. Band: die Reden für T. Annlus Milo, etc. 10. verbes. Aufl. von G. Laubmann, Berlin 1899, Weidmann. A fost apol asemănătoare cu traducerea germană din Cicero's ausgewählte Reden, Bandchen: Rede für Titus Annlus Milo, etc. Aus

UNIVERSITATEA „LUPIAȘ PLAGA”
SIBIU
INVENTARIAT 1998

Bibl. Institut. de inv. superior Sibiu
INV. Nr. 45.061/1978
EB 1086

dem Lateinischen von Dr. Max Oberbreyer.
Leipzig, Reclam's Universalbibliothek.

Pentru introducerea și note au fost folosite edițiile amintite, precum și introducerea (argumentum) lui Quintus Asconius Pedianus, un comentariu foarte bun al lui Cicerone, din veacul întâi după Hr.

Traducătorul

București,

ziua schimbării la față a Domnului, 1915.

INTRODUCERE

Titus Annius Milo, omorându-l pe adversarul său politic Publius Clodius Pulcher, a trebuit să răspundă în fața judecății. Apărarea i-a luat-o prietenul său politic, Marcus Tullius Cicero, neîntrecutul orator roman.

Cearta politică dintre Clodius de o parte, și Cicerone și Milo de altă parte, a ființat aproape zece ani împliniți și ne arată în chip lămurit un colț din viața politică romană de pe la sfârșitul republicei. Senatul stătea neputincios în fața mulțimii neînfrănate, a demagogilor ce nu cruțau nici un mijloc, și a puternicilor z lei, cari făceau ce voiau. Erau vremile prevestitoare ale războiului civil dintre Caesar și Pompeius, care a pus capăt republicei, întemeind monarhia. De aceea și lupta ce-au dus-o Clodius, Cicerone și Milo a fost din cele mai aprige, purtată fiind cu orice mijloace ce au fost cu putință.

Clodius care se trăgea din vechea familie nobilă Claudia, — Clodius e forma populară pentru Claudius — era un om de talent, însă neastâmpărat, pățimaș și lipsit de orice scrupulozitate. Inceputul dușmăniei lui cu Cicerone a fost următorul: Femeile din casele cele mai nobile, în frunte cu preotesele, numite vestale, serbau în Roma în cinstea zeiței cele Bune (*Bona dea*) anumite ceremonii tainice, la cari nu avea voie să ia parte nici un bărbat.

În Decembrie, anul 62 înainte de Hristos, Clodius, îmbrăcat în haine femeiești, a căutat să pătrundă la aceste ceremonii, a fost însă cunoscut după glasul său de bărbat. Întâmplarea stârni o vâlvă mare, căci se făcuse o profanare a celor sfinte; și vinovatul trebuia deci pedepsit. Astfel glăsuia o hotărâre a senatului. Venind în fața judecății, Clodius a căutat să se desvinovătească, aducând ca martor pe Caius Causinius Schola, un bărbat din orașul Interamna în Umbria, care e la o depărtare de aproape 140 de kilometri la nord de Roma. Acesta mărturisi că în vremea când se serbau ceremoniile, Clodius se afla la el în Interamna. Atunci Cicerone, care și mai înainte vreme s'a silit la orice prilej să puie frâu tineretului destrăbălat și stricat din Roma, a dovedit în fața judecătorilor că Clodius, cu

trei ore înainte de a fi în Interamna, a fost la el acasă. Dar cu toate că șiretlicurile lui Clodius erau învederate, totuș a isbutit să-i mituiască pe unii dintre judecători, iar pe alții să-i înfricoșeze, așa că la urmă a fost achitat cu vre-o câteva voturi. De atunci Clodius se făcu dușman de moarte al lui Cicerone și căută să se răsbune asupra lui cât mai amarnic.

Un prilej potrivit pentru aceasta se ivi în curând. Senatul, stând în calea planurilor lui Caesar, acesta a căutat să îndepărteze din Roma pe capii Senatului. Printre cei dintâi dintre aceștia se afla și Cicerone. Clodius, care în vremea aceasta puse la cale să fie luat de suflet de un plebeu, pentru ca astfel să poată fi ales tribun al poporului, căci tribunul trebuia să fie din rândul plebeilor, se folosi cu mare bucurie de acest prilej bine venit, ca să se răsbune asupra lui Cicerone. Sprijinindu-se pe puterea și pe drepturile ce i le dădea slujba lui de tribun al poporului, făcu o lege, după care cel ce ucisese vre-un cetățean roman fără judecată, să fie surghiunit, iar averea să-i fie confiscată. Legea se vedea de departe că era îndreptată împotriva lui Cicerone, care în anul 63, fiind consul, pusesese să fie uciși mai mulți cetățeni romani, fără judecată, fiindcă au fost ames-

tecați în conjurația lui Catilina. Orice încercare a lui Cicerone să împiedice votarea legii a fost zadarnică. O deputație de cavaleri și senatori, în frunte cu Quintus Hortensius, cel mai de seamă orator roman după Cicerone, a fost fugărită cu pietre de către oamenii lui Clodius, când a voit să intervie în adunarea poporului pentru Cicerone. Acesta a trebuit să plece în surghiun, iar averea lui a fost jefuită fără nici o cruțare de oamenii lui Clodius. Casa sa din Roma și vilele sale au fost arse. Soția și copiii săi abia au scăpat, fugind la o vestală.

Clodius, scăpând astfel de adversarul său politic cel mai primejdios, își făcea acuma de cap. Consulilor, cari i-au fost de ajutor la surghiunirea lui Cicerone, le-a dat spre administrare provinciile pe cari li-au voit, împotriva legii, printr'o hotărâre a poporului. Pe prietenul lui Cicerone, Marcus Cato, l-a trimis, tot printr'o hotărâre a poporului, în insula Cipru, să ia în urmărire moștenirea regelui Ptolemeu. Și-a adunat în jurul său bande de gladiatori și robi, pe cari i-a înarmat și cu ajutorul cărora făcea ce voia, nevoind să fie seama de nimeni. Cnaeus Pompeius adusese ca prizonier din războiul mitridatic pe fiul regelui din Armenia. Clodius îi dădu drumul. Pretorul Flavius,

urmărindu-l, se ciocni cu oamenii lui Clodius pe calea Appia: se născu o luptă, în care cavalerul Marcus Papirius, prieten cu Pompeius, fu omorât. Consulul, care a încercat să i se împotrivescă, a fost rănit. Ba, un rob de a lui Clodius, prins fiind chiar în Senat cu un pumnal, mărturisî că a fost pus să-l ucidă pe Pompeius.

Această purtare neînfrănată a lui Clodius a făcut, ca oamenilor să le pară rău de surghiunirea lui Cicerone. Pompeius singur se străduia ca Cicerone să fie chemat înapoi. Dintre slujbașii cei mai înalți ai anului 57, aproape toți erau prieteni de ai lui Cicerone. Un consul, Publius Cornelius Lentulus Spinther, lucra fațăș pentru el; celălalt nu se împotriva; dintre cei opt pretori numai unul, care era frate cu Clodius, era împotriva lui; iar din cei zece tribuni, numai doi. Totuș, străduințele acestora, Clodius căută să le înăbușe cu puterea. Astfel, într'o adunare a poporului în care era să fie hotărâtă iertarea lui Cicerone, tribunul poporului Quintus Fabricius a fost izgonit cu puterea; mai târziu ceva, tribunul Publius Sestius a fost bătut până la sânge, iar pretorul Lucius Caecilius Rufus fugărit până acasă la el.

Văzând prietenii lui Cicerone felul de-ași impune vederile politice a lui Clodius

au căutat și ei să se apere tot cu aceleași arme. Au adunat și ei gladiatori și robi, pe cari i-au înarmat și cu ajutorul cărora căutau să-i vie de hac lui Clodius. În fruntea acestora s'a pus mai ales Titus Annius Milo, un aderent înfocat al lui Cicerone, și de aceea dușman neîmpăcat al lui Clodius. Milo a încercat mai întâiu să se lupte împotriva lui Clodius cu mijloace pacifice, părăndu-l de două ori pentru samavolnicii și bătaii. Clodius însă a isbutit să zădărnicească aceste încercări pacifice ale lui Milo cu puterea bandelor sale înarmate.

Văzând Milo că astfel nu poate izbui, a început și dânsul să i se împotrivescă lui Clodius tot cu puterea armelor, pregătindu-și cete de robi înarmați, încă mai mari de cum le avea protivnicul său. Cu ajutorul acestora și prin stăruința lui Pompeius, care a plecat, chiar în persoană, la Capua, unde avea slujba cea mai înaltă, și a pus la cale o hotărâre a consiliului comunal în favoarea lui Cicerone, un fapt după care s'a luat apoi Italia întregă, a fost votată în sfârșit, cu unanimitate și într'o adunare din cele mai numeroase, legea pentru iertarea lui Cicerone, în August, 57 înainte de Hr. Clodius a trebuit să se plece în fața cetelor mai puternice ale lui

Milo, deși a încercat să împrăstie lucrătorii, pe cari Cicerone îi adusese, ca să-i clădească din nou casa, deși a dat foc casei lui Quintus Cicero, fratele oratorului, ba odată s'a năpustit chiar și asupra lui Cicerone cu pietre și cu ciomege și cu săbille scoase, când acesta trecea pe strada sfântă (*via sacra*), iar asupra casei lui Milo a dat o năvală în toată regula, care s'a sfârșit însă cu înfrângerea sa. Dar nu numai atâta, ci îndată ce se sfârși anul tribunalului lui Milo, iar Clodius fu ales edil și ca atare nu putea fi tras în judecată, îl pârâ el pe Milo pentru samavolnicii. Iar când Pompeius a încercat să vorbească și să-l apere pe Milo, oamenii lui Clodius au început a răzni și a-l huidui; tot acelaș lucru însă i s'a întâmplat și lui Clodius din partea oamenilor lui Milo, până ce în sfârșit au ajuns la pâruială, neputându-se ținea nici o judecată. Astfel anul 57 înainte de Hristos, s'a sfârșit cu bătaii și ciocniri sângeroase pe străzile Romei, între cetele lui Clodius și ale lui Milo.

În anul 56, a isbutit Caesar să-l împace pe Clodius cu Pompeius. Și se pare că, în anul acesta și în cei doi ani ce-au mai urmat, Clodius să fi fost ceva mai liniștit. În anul 53 însă aceeași veche ceartă a izbucnit cu atât mai puternică, așa încât se putea

prevedea, că unul din acești doi potrivnici va trebui să cadă odată. În anul acesta Milo candidase la consulat, iar Clodius la pretură. Milo își pregătise foarte bine candidatura și era aproape sigur că va fi ales. Iar Clodius se temea că nu-și va putea îndeplini nimica din programul său ca pretor, de va fi în același an Milo consul. De aceea își pregăti cete și mai puternice de robi și gladiatori înarmați și căută mereu să sfarme cu puterea adunarea pentru alegerea consulilor, de câte ori vedea că Milo e pe cale să fie ales, și nu ceilalți doi candidați, și anume Publius Plautius Hypsaeus și Quintus Metellus Scip'io, pe cari îi sprijinia Clodius. Nici Milo, nici Clodius nu îndrăzneau să se arate pe străzile Romei, fără să fie înconjurați de cete înarmate. De se întâmpla să se întâlnească, se dedeau lupte în toată formă. Astfel Cicerone era odată să fie cât pe ce ucis în apropierea palatului marelui pontifice. Iar Marcus Antonius, triumvirul din anul 43 înainte de Hristos, care l-a ucis mai târziu pe Cicerone, punându-l pe lista de proscripție, l-a fugărit în piață, cu sabia în mână, pe Clodius; de nu se ascundea într-o librărie, era să fie ucis. Din cauza acestor certe și bătăi, alegerile nu s'a putut

face, și anul 52 începu fără consul și fără pretori.

Certele acestea însă, aprige și neîmpăcate, aveau să se sfârșească în curând printr'o întâmplare neașteptată. În 18 Ianuarie 52, Milo plecă la Lanuvium, locul său de naștere, la o depărtare de aproape 30 de kilometri, la sud-est de Roma. El era acolo dictator, adică s'ujbașul cel mai înalt, și avea a doua zi să aleagă un preot, numit *flamen*, pentru îngrijirea jertfelor unei anumite zeități. În dreptul orașelului Bovillae, care era cam la jumătate de drum, se întâlnește, aproape de un templu mic al Bunei Zeițe (*Bona Dea*), cu Clodius, care venia dela Aricia, un oraș cam la 23 de kilometri, la sud-est de Roma, unde se dusese cu o zi înainte, având să se întâlnească cu decurionii, adecă consilierii comunali de acolo. Clodius venia călare, și însoțit de vre-o 30 de robi, incinși cu săbii, și încă cu trei tovarăși, dintre care unul era cavalerul roman din Interamna, Caius Causinius Schola. Milo era în căruță și însoțit de soția sa Fausta, fiica fostului dictator Sulla, și de o ceată mare de robi, în urma cărora se aflau și gladiatori. Cetele trecură una pe lângă alta, când, cei din urmă gladiatori din ceata lui Milo, începură să se hărțuească cu cei din urmă robi ai lui Clodius. Acesta, uitându-se mânios îndărăt, un gladiator îl

lovi cu sulița în umăr. Lupta se începu; robii lui Clodius, fiind mai puțini la număr au fost uciși și fugăriți, iar stăpânul lor a fost rănit și dus într'un han, ce se afla lângă drum. Milo, temându-se mai mult de răsbunarea lui Clodius de cât de pedeapsa legilor, a pus de l-au scos afară și l-au ucis, lăsându-l mort în drum. Un senator, cu numele Sextus Tedijs, trecând din întâmplare pe acolo, a pus ca trupul lui Clodius să fie dus acasă la Roma.

Răspândindu-se vestea despre moartea lui Clodius, în aceeași zi încă, pe înserate, o mulțime de oameni din poporul de rând, care ținea mult la Clodius, s'a strâns acasă la el, să-l jefască. Trupul lui, plin de răni, era așezat în atriu (sala cea mare din mijlocul casei romane), și soția sa Fulvia, plângând cu glas tare, arăta rănilile lui. A doua zi, mulțimea ce s'a strâns, a fost atât de mare, încât senatorul Caius Vibienusa a fost înăbușit. Venind apoi și tribunii poporului, Titus Munatius Plancus și Quintus Pompeius Rufus, cari fuseseră de partea lui Clodius, au pus la cale mulțimea să ducă leșul lui Clodius, așa cum e, pe for, ca să-l vadă toată lumea. De aici, secretarul lui Clodius, anume Sextus Clodius, se puse în fruntea mulțimii și duse leșul în senat, unde i se făcu un rug din bănci, mese și din cărțile luate de prin li-

brăriile din apropiere, și i se dădu foc. Clădirea senatului și basilica Porcia (o clădire mare cu o sală în mijloc pent u judecări, adunări, ș. a. și cu un foisor pe de lături, mai ales pentru prăvălii) au ars atunci cu totul. După aceasta, cete de aderenți de ai lui Clodius au început a străbate străzile Romei cu bătăi și cu larmă mare.

Cât despre Milo, se credea că va merge de bună voie în surghiun. Arderea senatului însă și purtarea oamenilor lui Clodius a avut drept urmare, că o mulțime de cetățeni cari erau foarte aprinși în contra lui Milo, s'au mai potolit. Și astfel în noaptea, când a ars senatul, Milo se înapoie la Roma și-și văzu de candidatură, fără nici o frică. Tribunalul Marcus Caelius Rufus adună poporul, și atât Milo, cât și el vorbiră în fața adunării, spunând că Clodius a stat la pândă și că Milo l-a ucis, apărându-se. Tocmai când vorbea Caelius, tribunii potrivnici lui Milo veniră cu oameni înarmați și risipiră adunarea. Milo abia de scăpă cu viață. Bătăile se țineau lanț. Prietenii lui Clodius îl învinovățiau pe Milo că l-a pândit pe Clodius și a căutat să-l omoare: iar oamenii lui Milo spuneau acelaș lucru despre Clodius.

Ca să se poată pune odată capăt acestor tulburări și ca să se poată face alegerile de consuli, senatul i-a dat lui Pompeius o pu-

tere excepțională prin hotărârea obicinuită: *videat ne quid detrimenti res publice copiat, adecă să poarte de grijă ca nu cumva statul să sufere vre-o pagubă*; și i-a mai dat și dreptul să facă recrutări în întreaga Italie. Pompeius, nemulțumit cu această putere și voină să fie numit dictator, recrutările le-a făcut în grabă, dar să înăbușe tulburările, nu s'a prea grăbit.

În vremea aceasta, doi nepoți de ai lui Clodius, cu numele Appius Claudius, cerură ca robii lui Milo, cari l-au însoțit atunci, când s'a întâmplat omorul, să fie schingiuiți și ascultați ca martori. Mărturiile robilor aveau valoare numai atunci, când robii erau schingiuiți; altfel nu. Impotriva stăpânului lor însă nu puteau fi ascultați decât numai în cazuri deosebite. Milo, ca să evite aceasta, îi făcu pe robii săi cari au fost de față la omor, oameni liberi spunând că astfel voește să le mulțumească, pentru că i-au apărat viața. Fiind oameni liberi, nu mai puteau fi schingiuiți.

Tot în acest timp, s'a silit Milo să-l câștige cu totul de partea sa pe Pompeius. Acesta, gândindu-se însă mai mult la puterea sa decât la întărirea republicei și a senatului, iar Milo fiind un republican înfocat, s'a arătat foarte rezervat. Când Milo a încercat odată să vie la Pompeius, acesta n'a voit să-l pri-

mească. Pe lângă aceasta se mai răspândiseră o mulțime de zvonuri despre Milo, că ar aduna oameni și arme, că ar umbla cu gândul să-l ucidă pe Pompeius, ș. a. Ba odată, în senat, l-a învinuit senatorul Publius Cornificius că are un pumnal sub haină, legat de coapsă. Și atunci Milo a ridicat îndată tunica în sus, arătând că nu e adevărat. Cicero, povestind aceasta în cuvântarea sa, exclamă cu mura iscusință: așa sânt toate învinuirile ce i se aduc lui Milo!

Văzând senatul că tulburările nu mai încetează și că nici judecățile nu se pot ține, și nici alegerile nu se pot face, a fost silit să-l facă pe Pompeius singur consul fără un al doilea tovarăș, înlăturând astfel numai cuvântul dictator, dându-i însă întocmai aceeași putere. Îndată după aceasta, Pompeius a venit în fața senatului și a adunării popoului cu legi speciale, cari să aducă ordinea și liniștea în stat. O lege hotărâtă s'a făcut care să grăbească judecarea omorului întâmplat pe calea Appia. Această lege, privind-l numai pe Milo, tribunul Marcus Caelius Rufus, prieten cu Milo, a căutat să o zădărnicească. Amenințându-l Pompeius cu puterea armelor, a trebuit să se oprească de la orice încercare. Procedura a fost făcătoare mai sumară, așa că întreg procesul trebuia să se sfârșească în 5 zile: Pompeius însuși

Bibl. Instit. de Inv. superior Sibiu
INV. Nr. 45.06/1978

a compus, în chipul cel mai nepărtinitor, o listă de 360 de judecători, din cari s'au scos la sorți o comisiune de judecători, anume numai pentru acest proces.

Prima zi de judecată a fost 4 Aprilie, anul 52 în. de Hr. În ziua aceasta au fost schingiuiți și ascultați unii dintre robii lui Clodius, cari trecuseră în stăpânirea lui Appius Claudius, nepotul cel mai mare al lui Clodius. Ascultarea a avut loc în templul zeiței Libertății. În celelalte 3 zile ce-au urmat, au fost ascultați martorii. Între martorii lui Clodius se afla și cavalerul roman, Caius Causinius Schola, despre care am amintit și mai înainte. Când unul dintre avocații lui Milo, și anume Marcus Marcellus, pentru care Cicerone a vorbit în anul 46 în fața lui Caezar, au încercat să-i puie și el unele întrebări, oamenii lui Clodius au început a răzni și a huidui, așa că Pompeius a trebuit să trimită ostași cari să mențină ordinea. Apoi au venit martori din Bovillae, cari au spus cum a fost Clodius scos din han și cum a fost ucis¹). Și în sfârșit a mai venit soacra și soția lui Clodius, amândouă plângând și tânguindu-se amaric. Când, pe la ora patru după amiază, s'a sfârșit ascultarea martorilor, tribunul Titus

¹ Vezi Biblioteca pentru toți No. 962, Pro Marcellis.

Plancus, aderent de al lui Clodius, a adunat poporul și l-a chemat să vie a doua zi la locul de judecată, ca nu cumva Milo să scape fără pedeapsă.

La 8 Aprilie, când s'au împlinit 102 zile de la omor, a fost ultima zi de judecată. Toare prăvăliile erau închise; forul era plin de oameni. Locul de judecată era înconjurat de ostași, tot așa și templele din apropiere, și drumurile ce duceau în piață, erau păzite de ostași. Iar Pompeius se afla la oarecare depărtare de judecători, însoțit de garda sa de ostași. Toată lumea aștepta cu nerăbdare sfârșitul judecății. Milo stătea liniștit, fără nici unul din semnele obicinuite cari să arăte că el e cel pârât. Căci la Romani, cel pârât venia de obicei în haine de jale, netuns și neras și plângând, ca astfel să stoarcă mila judecătorilor. Pentru vorbirile pârâșilor erau hotărâte două ore, iar pentru apărători trei. Vorbirile pârâșilor, cari erau trei la număr, au fost ascultate în liniște. Când a început însă să vorbească Cicerone, care era singurul apărător a lui Milo, a început mulțimea să răcnească cu atâta furie, încât Cicerone n'a mai putut vorbi cu verva lui știută. Când s'a dat sentința, Milo a fost osândit cu 38 de voturi din 51, și a plecat în surghiun la Massilia (Marseille de astăzi).

După osândirea lui Milo, au fost trași în

judecată încă o mulțime alții, cari au turburat liniștea statului, cei mai mulți din ei fiind osândiți cu surghiunul, mai ales oamenii de ai lui Clodius.

Milo a rămas în Massilia până la izbucnirea războiului civil între Caesar și Pompeius. Atunci s'a înapoiat în Italia, ca să lupte împotriva lui Caesar. La impresurarea orașului Compsa din Lucania însă a fost lovit de o piatră și a murit, în anul 48 în. de Hr. în mijlocul certurilor civile, de cari i-a fost atât de plină viața.

Vorbirea ce a ținut-o Cicerone în fața judecătorilor și care n'a avut succesul dorit, a fost stenografiată și s'a păstrat până în veacul întâi după Hristos; apoi s'a pierdut. Cuvântarea ce-o avem până în ziua de azi, a fost scrisă, mai târziu, după proces, cu atâta îngrijire de Cicerone, care se vede că nu era mulțumit cum a vorbit în fața judecătorilor, încât e cea mai perfectă din toate cele 57 de cuvântări câte ni s'au păstrat dela el. Milo, când a cetit-o în Massilia, ar fi răspuns lui Cicerone, luându-l peste picior, că așa a fost norocul lui, ca Cicerone să nu vorbească tot așa și la judecată; căci de-ar fi vorbit astfel, dânsul n'ar mânca acuma bărbuni atât de buni în Massilia.

Deși Cicerone n'a izbutit să-l scape pe prietenul său Milo, care i-a făcut atâta bine,

când cu chemarea lui din surghiun, totuși trebuie să laudăm stăruința fără de frică și credința plină de recunoștință a lui Cicerone, cu care a căutat să-i ajute prietenului său tot timpul cela de 102 zile, până ce a fost osândit. Căci deși Pompeius se siliu să scape Roma de toți cetățenii buclucași și certăreți, între cari era socotit și Milo, — deaceea și caută Cicerone în cuvântarea sa mereu să ascundă și să-i deie altă explicare acestei porniri a lui Pompeius, — deși mulțimea era foarte ațâțată în contra lui Milo, și deci și împotriva celor ce-l apărau, și deși apărătorii lui Clodius erau foarte aprigi și se folosiau de orice mijloace, totuși Cicerone nu s'a lăsat înfricoșat.

În fața judecătorilor l-a apărut, căutând să dovedească și să arăte că Clodius i-a întins lui Milo curse, în cari s'a prins apoi el însuși. Și Milo, numai apărându-se, l-a ucis. Aceasta e ideea principală a cuvântării lui Cicerone. Alții au încercat să-l desvinovățească pe Milo, spunând că uciderea lui Clodius s'a făcut spre binele și în folosul statului. Cicerone însă amintește aceasta numai în treacăt.

Știm că și apărătorii lui Clodius spuneau acelaș lucru despre Milo; anume că el a întins curse și l'a pândit pe Clodius, ca să-l poată ucide. Adevărul e că amândoi s'au

amenințat cu moartea. Și se vede că atunci, lângă Bovillae, s'au întâlnit din întâmplare. Iar cearta s'a început între robi. Și dacă Milo avea cu sine mai mulți oameni, Clodius îi avea însă mai neînfrânați și mai bine pregătiți de luptă. Căci, și Milo, și Clodius erau tot una de aprigi și de îndrăsneți, numai că Milo era de partea cea bună, pentru care lupta. 1)

Stând lucrurile astfel, nu trebuie să-i luăm în nume de rău lui Cicerone, că-l apără pe Milo astfel, ca și când toată dreptatea ar fi numai de partea lui. Căci trebuie să știm că, la Romani, aproape toate procesele penale — și acestea erau lăsate numai în sâmba particularilor —, erau pornite mai cu seamă din motive politice. În desfășurarea procesului politica juca rolul principal. Invinuirea slujia mai ales pentru înlăturarea potrivnicului politic, căci acesta era scopul cel mai însemnat al procesului, și nu pedepsirea fără-delegii. De aceea la procese se întrebuntau toate chipurile ca adversarul politic să fie doborât, iar prietenul scăpat.

Cuvântarea lui Cicerone e o capodoperă oratorică. Lucrul acesta a fost recunoscut în antichitate. Toate figurile retorice și artistice sânt aplicate cu multă măiestrie. Cu o deo-

1). Vezi Asconius Pedianus.

sebită iscusință se pricepe Cicerone să accentueze și să dea o importanță mare tuturor împrejurărilor cari sânt prielnice pentru Milo; iar tot ce e potrivnic e dosit pe nebăgate de samă sau e arătat astfel, ca și când n'ar avea nici o însemnătate, sau e interpretat într'un sens prielnic pentru Milo. Măsurile excepționale ce-au fost luate de Pompeius cu prilejul acestui proces, s'au făcut, spune dânsul, numai pentru ca dreptatea care e de partea lui Milo, să iasă biruitoare.

PLANUL CUVÂNTĂRII

Introducerea. — Deși măsurile excepționale de pază îl fac să se teamă oarecum, totuș oratorul e încredințat că toate aceste măsuri au isvorit din înțelepciunea și simțământul de dreptate al lui Pompeius, ca judecata să se poată desfășura în liniște. Măsurile nu sânt luate împotriva lui Milo, de vrednicia căruia toți cei buni sânt încredințați. Numai pușinii răi și zurbagii sânt împotriva lui. De aceea judecătorii să judece cu curaj și să-i dea lui Milo, care a făcut atât bine patriei, răsplata cuvenită, achitându-l. Cu atât mai mult că lui i s'au întins curse, și el n'a făcut altceva decât s'a apărat. (Cap. I- II).

Înainte de a dovedi aceasta, oratorul trebuie să respingă unele păreri ale potrivnicilor, căci altfel orice apărare ar fi zadarnică. Ei spun că cel ce-a ucis, trebuie pedepsit cu moartea în ori ce caz. Dar atâtea pilde din trecut, când uciderea cetățenilor nelegiuiți nu numai n'a fost pedepsită, ci chiar răsplătită, apoi legile omenești și fi-rești cari îngăduie să te aperi și cu arma, când viața îți este în primejdie, arată cât de greșită e părerea lor (cap. III-IV). Apoi spun ei că senatul s'a pronunțat împotriva lui Milo. Nici aceasta nu e adevărat. Senatul,

ca și oratorul însuși, au spus numai, în genere, că întâmplări ca aceea de pe calea Appia, la care au fost folosite curse și puterea armelor, sânt dăunătoare statului. N'a spus însă cine s'a făcut vinovat de înrebuințarea curselor și a armelor, ci senatul a voit ca judecătorii să cerceteze, tocmai aceasta s'o aște și s'o pedepsească. Nici Pompeius nu s'a rostit în contra lui Milo. El a ales o comisie nouă de judecători și a luat măsuri de pază numai din precauție și din cauza împrejurărilor excepționale, și nu de dragul lui Clodius, sau ca să-l osândească mai repede pe Milo. Dimpotrivă, Pompeius, hotărând ca judecata să se ție și nepedepsindu-l pe Milo, cu toate că acesta a mărturirit omorul, e de părerea că Milo își poate apăra și dovedi nevinovăția. De aceea a și ales Pompeius cei mai buni și mai nepărtinitori dintre toți judecătorii (Cap. V—VIII).

Povestirea întâmplării cum s'a petrecut. Clodius, văzând că Milo îi zădărnicește toate planurile lui nebunești de a zdruncina statul și neputând să isbutească altfel decât cu forță, se hotărăște să-l ucidă pe Milo. Aceasta o spune pe față, și se pregătește fără nici un înconjur. Știind că Milo trebuie să plece în r'o zi hotărâtă la Lanuvium

merge înainte, deși ar fi trebuit să rămâie în Roma, și, pregătit, îl pândește pe Milo, care era cu totul nepregătit și împiedecat pentru o luptă, lângă proprietatea sa, într'un loc potrivit. Dă năvală asupra robilor lui Milo și e ucis de aceștia, fără ca Milo să știe ceva. Prin urmare, Clodius i-a întins curse lui Milo și l-a pândit ca să-l ucidă, de aceea a fost omorât după lege și cu tot dreptul (Cap. IX—XI).

Dovezi ce se țin de procesul propriu zis:

1) Moartea lui Milo ar fi fost pentru Clodius de mare folos, căci atunci și-ar fi putut împlini planurile fără nici o frică. Pentru Milo, moartea lui Clodius e o pagubă, căci Milo zădărniciind planurile lui Clodius, își câștiga o glorie foarte mare.

Clodius îl ura pe Milo de moarte, iar Milo, cel mult de avea o ură împotriva lui ca și ori care cetățean bun împotriva unuia rău (Cap. XII—XII).

2) Clodius, toată viața lui s'a folosit numai de samavolnicii; Milo a căutat cel mult să-l împiedice pe Clodius să nu strivească statul cu samavolniciile lui. Și în vremea aceea Milo, dacă ar fi voit să-l ucidă pe Clodius, ar fi putut face aceasta de atâtea ori, când a avut atâtea prilejuri foarte potrivite, fără nici o frică de pedeapsă și câștigându-și chiar o glorie prin aceasta. A-

cuma însă a fost prilejul cel mai nepotrivit pentru Milo, ca să-l ucidă pe Clodius, moment pe care el nu și l-ar fi ales nici odată (Cap. XIV—XVI).

3) Clodius a spus dinainte că-l va ucide în ziua aceea pe Milo. El a știut când are să plece Milo. Acesta însă n'a avut de unde ști când are să se înapoieze Clodius, care a ținut în taină, timpul întoarcerii sale, apoi iscodindu-și o pricină — moartea lui Cyrus — i-a ieșit înainte lui Milo. Clodius ar fi trebuit să se ferească să se înapoieze noaptea, iar Milo de-ar fi voit să-l pândască, l-ar fi așteptat noaptea aproape de oraș, într'un loc părăsit, sau i-ar fi eșit înainte, dincolo de moșia aceluia (Cap. XVII—XIX).

4) Locul unde s'au întâlnit și felul cum mergea fiecare, arată lămurit că Clodius stătea la pândă. Dacă totuși el a fost ucis, e că Milo, știindu-se urmărit, era totdeauna pe pază. Și apoi Milo e un bărbat viteaz, iar Clodius un om muieratic; și în sfârșit a putut să fie și numai o întâmplare (Cap. XX—XXI).

5) Milo nu s'a temut de mărturiile robilor săi, când i-a făcut oameni liberi, ci a voit numai să le mulțumească astfel, pentru că i-au scăpat viața. Cât despre mărturiile robilor lui Clodius, acestea nu pot a-

vea nici o crezare, deoarece n'au fost făcute după lege și sânt părtinitoare (Cap. XXII).

6) Purtarea statornică și fără de frică a lui Milo, după ce Clodius a fost ucis, dovedește cât de nevinovat se știa el în fața conștiinței sale (Cap. XXIII).

7) Toate bărfelile și învinuirile, Milo le-a răbdat, precum numai un om nevinovat poate răbda; și toate s'au dovedit apoi ca niște născociri (Cap. XXIV).

8) Chiar și Pompeius se va încredința odată că bănuelile sale împotriva lui Milo nu sânt întemelte, căci Milo a ținut în totdeauna atât de mult la el. Dar și aceste bănueli sânt isvorâte mai mult din împrejurările excepționale, decât din cauza lui Milo. Căci Pompeius a dat dovezi că Milo trebuie, sau cel puțin poate fi achitat (Cap. XXV—XXVI).

Dovezi în afară de proces:

Dacă Milo ar fi voit chiar să-l ucidă pe Clodius, totuș s'ar cuveni să nu fie pedepsit de loc. Căci nesfârșite sânt fărădelegile pe cari le-a făcut Clodius atât în paguba statului, cât și a cetățenilor în deosebi. Moartea lui e deci un bine pentru patrie. Și de bună samă că nimeni n'ar dori ca el

să se scoale din morți, dacă cumva aceasta ar fi cu putință. Cei ce-au ucis astfel de oameni nelegiuiți și primejdioși, au fost răsplătiți cu mare cinste. Deaceea Milo, dacă ar fi voit să-l ucidă, ar spune-o fără nici un încunjur. Ba, ar mărturisi-o, chiar dacă nu s'ar aștepta la vre-o răsplată. Dar înlăturarea acestui om atât de primejdios, nu e meritul lui Milo, ci al zeilor nemuritori cari n'au putut răbda atâtea fărădelegi. Ei i-au luat mintea lui Clodius și l-au pus să-l pân-dească pe Milo, tocmai în locul fărădelegilor lui, ca astfel pedeapsa dumnezească să fie evidentă. Căci dacă zeii n'ar fi voit să scape patria de această primejdie, atunci nimeni n'ar fi fost în stare (Cap. XXVII—XXXII).

Inchetearea: Oratorul îi roagă cu lacrimi în ochi pe judecători să-l compătimească pe un bărbat atât de vrednic și de curajos, care e neînduplecat în statornicia sa, și deaceea cu atât mai vrednic să fie achitat, mai ales că a făcut atâtea bine patriei. Dacă nu-l vor achita, el va merge cu aceeași statornicie în surghiun, bucurându-se de gloria ce-l va urma pretutindeni și lăsând în urma sa o patrie nerecunoscătoare. Neșarmurită va fi însă durerea oratorului, dacă tocmai prietenii săi îl vor despărți de Milo. Un cetățean

care a trăit numai pentru binele patriei sale, rebucă să-și afe mormântul tot în patria sa (Cap. XXXIV — XXXVIII).

CICERONE

Cuvântarea de apărare pentru Milo răstă în fața judecătorilor.

I.

Cinstiți judecători, deși mă sfiesc și mi-i rușine că sânt cuprins de un simțământ de frică, tocmai când încep să-l apăr pe un bărbat care a dovedit atâta curaj, și deși nu e frumos de loc, că eu nu sânt în stare, la apărarea judecării lui Titus Annius, să arăt acelaș curaj ca și el, de vreme ce dânsul e tulburat mai mult de grija pentru binele obștesc decât de grija pentru scăparea lui, totuș această înfățișare nouă a unui fel nou de judecată îmi înspăimântă privirea, căci în orice parte îmi arunc ochii, în zadar caut să văd înfățișarea obicinuită a locului de judecată și felul cel vechi al judecărilor.

Căci adunarea voastră nu e încunjurată de un cerc de auzitori, ca de obicei: nu simțem ingrămădiți de lumea cea multă cu care ne-am deprins. Și cu toate că ostașii ce-i vedeți stând de pază înaintea tuturor templelor, au fost așezați acolo împotriva samovolnicilor, totuși îl neliniștesc oarecum pe vorbitor, așa că, deși sântem încunjurați de paznici spre binele nostru, paznici cari au fost neapărat de lipșiți, totuși, fiind la locul de judecată și în fața judecătorilor, nu pot să nu fiu cu oareșcare simțământ de teamă chiar neavând de loc de ce să mă tem.

De așa crede că aceste măsuri de pază au fost luate împotriva lui Milo, atunci, cinstiți judecători m'as da la o parte în fața acestei împrejurări, socotind că nu e loc pentru o cuvântare de apărare - fața atâtor ostași înarmați.

Dar pe mine, hotărârea aceasta atât de înțeleaptă și de dreaptă a lui Cnaeus Pompeius mă întărește și-mi dă curaj, căci doar el nu poate să creadă că ar fi potrivit cu simțământul lui de dreptate, ca pe părătul ce l-a dat în sama hotărârii judecătorilor, să-l dea și pe mâna ostașilor înarmați; înțelepciunea lui nu se poate să întărească toanele multimei atâfate¹⁾ cu armele păturii obstestii.

1) Toanele aderenților și ale prietenilor lui Clodius.

Deaceea armele, sutașii și pâlcurile acelea de ostași, nu prevestesc o primejdie pentru noi, ci un sprijin, și ne îndeamnă să nu ne numai cu suttetul liniștit, ci și cu curaj și plini de încredere, și ne făgăduesc nu numai ajutor pentru vorbirea mea de apărare, ci și o chezășie că voi fi ascultat în liniște²⁾.

Dar toată mulțimea cealaltă câți sânt cu adevărat cetățeni, toată e cu noi, și toți până la unul din câți îi vedeți privind din toate părțile, de pe unde se poate vedea ceva din locul de judecată, și-i vedeți așteptând sfârșitul acestei judecați, toți nu numai că sânt de partea vredniciei lui Milo, dar mai au și credința că în judecata de azi se hotărăște și despre ei și copiii lor, despre patria și averea lor.

2) Vezi introducerea pag. 26, rândurile 1-4 de jos.

II.

Un singur soi de oameni ne este potrivnic și dușmănos, și anume dintre aceia pe cari furia lui Clodius i-a crescut și i-a făcut mari, prădând și dând foc și punând la cale toate isprăvile în dauna binelui obștesc. Aceia chiar și în adunarea de ieri au fost ațâțați, ca să răcnească și să vă spuie cum să judecați³⁾. Și dacă poate cumva răcnetul acestora iarăș se va auzi, apoi aceasta să vă fie un îndemn, ca să-l țineți între voi și să nu-i luați drepturile de cetățean aceluia căruia niciodată nu i-a păsat de acel soi de oameni și nici de răcnetele lor grozave, când e vorba de binele vostru.

Deaceea, cinstiți judecători, fiți cu curaj și dați frica deoparte de cumva vi-i teamă. Căci dacă ați avut vreodată prilej să judecați pe niște bărbați vrednici și destoinici sau pe niște cetățeni cari au adus bine pe urma

lor, sau dacă în sfârșit acest loc păstrat pentru stările cele mai strălucite, a fost cândva incredințat unor bărbați aleși, pentru ca să dovedească și prin faptă și prin judecata lor dragostea ce o au pentru cetățenii vrednici și destoinici, dragoste pe care adesea au arătat-o pe fața lor și prin vorba lor, apoi negreșit că acuma aveți acel prilej cu totul în puterea voastră, ca să puteți hotărâ dacă să plângem și să fim mereu nenorociți, noi aceștia cari am ascultat totdeauna cu supunere de voința voastră, sau în sfârșit să prindem și noi din nou curaj în urma ajutorului și a conștiințiozității voastre, în urma înțelepciunii și a vredniciei voastre, după ce am fost chinuți mult timp de cei mai prăpădiți cetățeni.

Căci, cinstiți judecători, ce muncă mai grea, ce grijă sau ce osteneală mai mare poate să ni se spuie sau poate fi născocită pentru noi amândoi, cari punându-ne în slujba statului, împinși de nădejdea celor mai strălucite răsplăți, nu putem scăpa de frica celor mai grele pedepse? În adevăr, celelalte furtuni și primejdii, cel puțin în învălmășagurile cele știute ale adunărilor, am socotit totdeauna că Milo va trebui să le înfrunte, deoarece el totdeauna fusese de partea celor buni împotriva celor răi. N'aș

3) Vezi introducerea pag. 19 rândul 6 de jos.

fi crezut însă niciodată ca în fața judecării și înaintea acelei adunări în care au să judece cei mai aleși bărbați din toate stările, n'am crezut că dușmanii lui Milo ar putea avea vre-o nădejde, nu să-l nîmicească, ci chiar numai să-i întunece gloria cu ajutorul unor astfel de bărbați.

Și totuși, cinstiți judecători, în această judecată nu mă voi folosi nici de tribunatul⁴⁾ lui Titus Annius și nici de celelalte fapte ale lui, săvârșite pentru binele obștesc, pentru ca să-l apăr de învinuirea ce i se aduce.

Dacă nu veți vedea cu ochii voștri că Clodius i-a întins curse lui Milo, atunci n'avem de gând nici să ne rugăm ca să ne ierțați această vină pentru meritele cele multe și strălucite față de stat, și nici n'avem de gând să cerem, de vreme ce moartea lui Clodius a fost mântuirea voastră ca din pricina aceasta să o puneți mai de grabă pe sama vredniciei lui Milo, decât pe sama norocului poporului roman. Dacă însă cursele ce le întindea acela, vor fi mai vădite decât lumina soarelui, atunci în sfârșit vă voi ruga cu toată stăruința, cinstiți judecători, dacă

4) Milo a fost tribun în anul 57, în de Hr. și a atunci a lucrat foarte mult, ca Cicerone să fie chemat înapoi din surghiun.

toate celelalte drepturi le-am pierdut, să ne rămâie măcar acesta, ca să ne fie îngăduit fără teamă de pedeapsă, să ne apărăm viața de îndrăzneț și de armele dușmanilor noștri.

II.

Dar înainte de a vorbi despre întâmplările pentru cercetarea cărora chiar ai fost aleși, mi se pare că trebuie să arăt mai întâi netemeinicia acelor vorbe care ades au fost aruncate atât în senat de către dușmanii noștri, cât și în adunarea de aici de către cei netrebniți și cu puțin înainte și de către părătorii noștri; căci astfel, orice ademenire, ca să greșiți, fiind înlăturată veți putea vedea în chip deslușit faptul asupra căruia aveți să judecați.

Ei spun cu tărie că nu se cade să vadă lumina zilei acela care mărturisește că a ucis un om. Dar în ce oraș desbat această părere, oamenii ceia atât de fără de minte? Firește că în acel oraș care a văzut cea dintâi judecată pe vieață și pe moarte, atunci când s'a judecat viteazul Marcus Horatius care, cu toate că statul încă nu era liber, totuș a fost ach'țat de adunarea poporului roman, cu toată mărturisirea lui, că

soru-sa a fost ucisă chiar de mâna lui ⁵⁾
Sau poate să fie cineva care să nu știe că atunci când ești în judecată pentru un omor, sau negi cu totul că tu ești ucigașul, sau te aperi, susținând că l-ai făcut cu to dreptul și după lege? Afară numai dacă credeți că Publius Africanus a fost nebun. ctăci întreat fiind în adunarea poporului de Caius Carbo, tribunul poporului, care voia să atâte mulțimea, ce crede despre moartea lui Tiberius Gracchus, i-a răspuns că a fost

5) Purtând Roma un război cu orașul Alba Longa, s'a hotărât ca din partea Romanilor să se lupte trei frați, Horatii, și din partea Albanilor tot trei frați, Curiații; cari din aceștia vor învinge, aceea parte să fie biruitoare. Două dintre Horatii au căzut; al treilea Marcus Horatius a apucat-o la fugă. Curiații, luându-se după el, s'au îndepărtat unul de altul. Atunci Marcus Horatius, așteptând, pe câte unul pe rând, i-a ucis pe toți trei. Intorcându-se biruitor la Roma, i-a ieșit în cale soru-sa, care era logodită cu unul dintre Curiați. Muștrându-l pe fratele ei, că i-a ucis logodnicul, acela beat de biruință, s'a mâniat și și-a ucis sora. Oșândit la moarte, adunarea poporului l'a achitat.

ucis după lege⁶⁾. Oăci atunci ar trebui să socotim drept oameni nelegiuți și pe acel Servilius Ahala⁷⁾, și pe Publius Nasica⁸⁾, și pe Lucius Opimius⁹⁾, și pe Caius Ma-

6) Tiberius Gracchus, dămurat din convingere voia să micșoreze puterea Senatului și averea nobilimii și să îmbunătățească soarta poporului de jos. Din cauza aceasta a fost ucis. Carbo era aderent al lui Ti. Gracchus. P. Africanus era un apărător jofocat al Senatului și al nobilimii, și adversar al lui Ti. Gracchus, care îl era omnat. După moartea lui Ti. Gracchus, Carbo, volin să aștețe poporul în contra lui P. Africanus, l-a întrebat într-o adunare a poporului, dacă aprobă uciderea lui Ti. Gracchus. Africanus, înțelegând intenția lui Carbo, i-a dat un răspuns evasiv, spunând: dacă umbla cu gândul să pui mâna pe putere și să stăpânească statul, atunci a fost ucis după lege. P. Africanus, pierzându-și astfel orice trecere în fața poporului, cu toate că avea merite deosebite pentru stat, căci el a cucerit și a dăcărnat Cartagina, totuși a fost găsit, într-o dimineață zăgrumat în pat, în anul 129 în. de Hr. Se bănuia că și Carbo a fost amestecat în acest omor.

7) Ahala l-a ucis, în anul 439 în. de Hr., pe cavalerul roman Spurius Maelius, pentru că era bănuie că năzuiește la domnie.

8) P. Nasica s'a p'is în funtea nobilimii și i-a tugarit cu ciomega și ea scârte pe aderanții lui Ti. Gracchus; ca e a și fost ucis în această încăierare în anul 133 în. de Hr.

9) L. Opimius, fiind consul l-a ucis pe Caius Gracchus, care continua politica fratelui său Tiberius Gracchus, în anul 121 în. de Hr.

rius¹⁰⁾, ba și întreg Senatul din anul, când am fost eu consul¹¹⁾, dacă e o fărădelege să ucizi un cetățean, care e criminal. Și deaceea, cinstiți judecători, nu fără pricină poeți atât de mari ne-au lăsat spre amintire, chiar în poveștile lor inchipuite, istoria, că acela care a ucis pe maică-sa, pentru a răsbuna pe tatăl său, a fost achitat, dupăce părerile oamenilor au fost împărțite, nu prin părerea unei oarecari zeități, ci chiar prin părerea celei mai înțelepte zeițe¹²⁾.

Dar dacă chiar legile celor douăsprezece

10). În anul 160 în. de Hr., pretorul Caius Servilius Glaucia a căutat cu puterea să fie ales consul sprijinit fiind și de tribunul Lucius Appuleius Saturninus. Amândei au fost ucși, căci Marius, fiind consul, l-a impresurat pe Capitol.

11). În anul 63 în. de Hr., fiind Cicerone consul a pus, cu aprobarea Senatului, de au fost ucși cetățenii romani, cari au fost zmeșteciți în corju rația lui Catilina.

12). Orestes, ucigând pe maică-sa, pentru a răsbuna pe tatăl său Agamemnon, care a fost omorât de soția sa, a venit în fața areopagului (o adunare de judecători) din Atena, în fruntea cărnii stătea zeița Atena. Fiind părerile judecătorilor împărțite pe jumătate, Atena l-a achitat, deoarece răsburarea era o datorie sfântă la Grecii din antichitate.

table¹³⁾ au hotărât ca hoțul care vine noaptea, să fie ucis în orice caz fără nici o frică de pedeapsă, iar cel care vine ziua, numai atunci dacă se apără cu arma, poate să mai fie cineva care să creadă că orice omor, oricum s'ar fi întâmplat, trebuie numai decât pedepsit, când e evident că chiar legile însăși ne pun câte odată arma în mână, ca să putem ucide?

13). Legile celor douăsprezece table sînt cele mai vechi legi scrise la Romani, și anume din anul 451 în. de Hr.

IV.

Dacă, prin urmare, sînt anumite împrejurări — și de acestea sînt multe — când poți ucide un om după lege, apoi de bună samă că atunci când te aperi de forță cu forța, nu numai că e după lege, ci chiar e și de neînlăturat.

Voind un tribun militar din oastea lui Caius Marius, cu care era și înrudit, să necinstească pe un ostaș, a fost ucis de acela pe care voia să-l silească cu forța. Căci tînărul cinstit a voit mai bine să facă o faptă primejdioasă, decât să sufere o rușine. Și pe acesta, bărbatul cel strălucit care a fost Caius Marius, l-a aflat nevinovat și l-a scăpat de orice primejdie.

Dar dacă un hoț te pîndește și-ți întinde curse, după care lege uciderea lui poate fi socotită ca nedreaptă? Dar ce scop să aibă atunci oamenii de pază ce ne însoțesc și armele ce le poartă? De bună samă că nu s'ar îngădui să porți arme, dacă nu ți s'ar

îngădui nici într'un chip să te folosești de ele.

Este deci, cinstiți judecători, această lege, care nu e scrisă, ci se naște de odată cu noi, pe care n'am învățat-o, am scos-o, am stors o din însăși firea lucrurilor, pentru îndeplinirea căreia nu suntem învățați, ci făcuți, nu pregătiți ci născuți, este legea ca atunci când viața noastră e primejduită de forța hoților sau de armele dușmanilor, orice chip care e în stare să ne scape să fie bun și cinstit. Căci în zăngănitul armelor amuțesc legile și nu-ți cer să aștepti ajutorul lor, atunci când cel care ar voi să aștepte, ar trebui mai degrabă să sufere • nenorocire nedreaptă, decât să poată da o pedeapsă dreaptă.

Dar totuș chiar și legea, într'un chip foarte cuminte și oarecum fără să-ți spuie de-a dreptul, îți dă puțința ca să te aperi; căci ea oprește nu numai să ucizi un om, ci să porți arme cu intenția de a ucide pe cineva, așa că cercetându-se intenția, și nu faptul că ai avut arme, nu poate fi judecat că a avut arme cu intenția de a ucide, acela care s'a folosit de

arme numai pentruca să se apere pe sine¹⁴⁾

De aceea, cinstiți judecători, să rămâie dovedit acest lucru pentru procesul nostru; căci nu stau la indoială că vă voi putea convinge cu apărarea mea, dacă vă va fi aminte acest lucru, pe care nu se poate să-l uitați, și anume că cel care te pândește să te omoare, poate fi ucis după lege.

14) Dacă ar spune legea numai „Să nu ucizi” atunci orice omor ar trebui pedesit. Spunând însă legea: „Să nu porți arme cu gândul de a ucide” nu poate fi pedesit acela la care nu se poate dovedi această intenție și care s'a folosit de arme numai ca să se apere.

V.

Să vedem acum vorbele ce le spun meu dușmanii lui Milo, că Senatul adică și-ar fi dat părerea, că încăerarea în care a fost uc. s. Publius Clodius, s'a făcut în dauna siguranței statului. Dar Senatul dimpotrivă a aprobat omorul acela nu numai prin păreri sale, ci și chiar prin năzuințele lui binevoitoare. Căci de câte ori n'am vorbit eu pentru această pricină în fața Senatului, și cu ce aprobări sincere și pe față am fost întâmpinat din partea întregii adunări! Căci când oare s'au aflat în cea mai numeroasă ședință a Senatului, patru sau cel mult cinci senatori cari să nu-l aprobe pe Milo? O dovadă evidentă sânt cuvântările cele lipsite de conștiință ale acestui tribun al po-

porului pe jumătate ars¹⁵⁾ pe care-l vedeți aici și care, în cuvântările sale, învinuia zilnic cu multă ură puterea mea, spunând că Senatul n'ar hotărâ ceea ce crede el, ci ceea ce voesc eu. Și totuș, dacă aceasta voiți să o numiți mai bine putere decât s'o numiți o influență potrivită, pe care o am din cauza meritelor mele mari pentru stat, atunci când e vorba de o pricină dreaptă și cinstită, sau să o numiți trecere pe lângă cetățenii cei vrednici din cauza acestei munci ca apărător, atunci frește că poate să se numească și astfel, numai eu să o întrebuițez pentru binele cetățenilor celor buni, apărându-i de nebunia celor răi.

În adevăr, deși acest sfat al judecătorilor a fost alcătuit cu tot dreptul, totuș Senatul n'a crezut niciodată că ar trebui să aleagă un sfat nou de judecători, căci erau legi, erau și judecători hotărâți de mai înainte, ne pentru procese în cari e vorba de omor, fie de acelea în cari e vorba despre o samavolnicie; și moartea lui Clodius ni-i nu-i pricinuia doar Senatului atâta snpărare și

15) E tribunalul Titus Munatius Planus, aderent infocat al lui Clodius. Când a ars Senatul nu s'a dat jos de pe tribună, de cât când n'a mai putut vorbi din cauza focului și a fumului.

țale, încât să aleagă un sfat nou de judecători. Căci cine ar putea crede că Senatul a fost de părere să aleagă judecători noi din pricina morții aceluia care tocmai a luat Senatului puțința de-ași aduce hotărârea la îndeplinire, când era să-l judece, după cum știți cu toții, pentru profanarea destrănată a celor sfinte? ¹⁶⁾

Dece a luat atunci Senatul hotărârea, că arderea clădirii în care'și ținea adunările, că impresurarea și năvala dată asupra casei lui Marcus Lepidus ¹⁷⁾, că însfârșit chiar aceeaștă încăerare a fost făcută în dauna siguranței statului? Pentrucă într'un stat liber cetățenii au început a se folosi între ei de silnicie și de forță în dauna rânduiei statului.

16) Vezi introducerea, pag. 6.

17) Indată după uciderea lui Clodius, fiind popular împotriva lui Milo din cauza omorului, aderenții lui Clodius au dat năvală asupra casei lui M. Lepidus, voind să-l silească să facă alegerile de consul, crezând că acum ar putea reuși ușor contracandidații lui Milo. Lepidus abia scapă cu viață, ajutat fiind de oamenii lui Milo.

Căci să te aperi în acel chip, deși uneori e de neapărată nevoie, totuș nu e de dorit niciodată, afară numai dacă uciderea lui Tiberius Gracchus sau a lui Caius sau înăbușirea răscoalei lui Saturninus n'a adus nici o daună statului, deși toate s'au făcut spre folosul statului ¹⁸⁾.

18) Despre Tiberius Gracchus vezi nota 6; despre Caius Gracchus, nota 8; despre Saturninus, nota 16; Cicero spune că, deși câte odată uciderea și sam. volnicia s'nt spre folosul statului, totuș trebuie judecate și înlăturate, căci totdeauna s'nt în dauna statului, cu tot folosul lor.

De aceea chiar și eu, când am aflat că pe calea Appia¹⁹⁾ s'a întâmplat un omor, am înfierat faptul în sine și am fost de părere nu că acela care s'a apărat, a lucrat împotriva siguranței statului, ci că vina s'o hotărăscă și să o judece judecătorii, deoarece la întâmplarea aceea s'au întrebuițat silnicie și curse. Și dacă deci tribunul cel nebun i-ar fi îngăduit Senatului să îndeplinească ceea ce credea, n'am avea acum un sfat nou de judecători. Căci Senatul voia să hotărăscă după legile cele vechi adică îndată, ca judecata să se facă fără să se aștepte până ce va veni la rând. Dar la

19) Calea Appia, unul din cele mai bune și mai vestite drumuri romane, ducea la sud-est de Roma până la Capua, apoi mai târziu până la Brundisium. A fost făcută, pe la sfârșitul veacului al 4-lea de Appius Claudius Caecus, un străbun de al lui Clodius.

cererea nu știu cui — căci nu e nevoie să înșir mișelile tuturor — propunerea a fost împărțită în două: și astfel partea a doua a hotărârii Senatului a fost zădărnicită, tribunii fiind mituiți, ca să o oprească²⁰⁾.

Dar cel puțin, poate Cnaeus Pompeius și a dat acuma părerea în urma legii sale, atât în privința întâmplării în sine cât și în privința procesului. Căci a făcut doar o lege în ce privește încăerarea care s'a întâmplat în calea Appia și în care a fost ucis Publius Clodius. Ce spune deci legea? Firește, ca să se facă o cercetare! Și ce trebuie prin urmare să se cerceteze? Dacă s'a făcut? Dar e evident! Cine a făcut? Dar e lucru știut! Cel ce a făcut legea deci a văzut că, deși un fapt e mărturisit, totuși se poate încă apăra după lege, îndreptățirea lui Căci dacă n'ar fi crezut el că cel

20) În Senat s'a făcut propunerea că încăerarea de pe calea Appia, în care a fost ucis Clodius, s'a făcut în dauna statului și să fie judecată după legile existente, însă imediat Senatorul Quintus Furius Calenus însă, pus la cale de tribunul Titus Munatius Plancus, a cerut ca această propunere să fie împărțită în două părți, votându-se fiecare parte îndeosebi. Partea întâia a fost votată, înfierându-se astfel și de către Senat întâmplarea de pe calea Appia. Când era să se voteze partea a doua, tribunii, prietenii de ai lui Clodius, au oprit votarea, având acest drept prin slujba lor.

care mărturisește, poate fi și achitat, atunci văzând că noi nu tăgăduim că l-am ucis, n'ar fi pus deloc să se facă o cercetare și nici nu v'ar fi împărțit de-o potrivă și litera aceasta care-ți aduce achitarea la judecată și litera aceea care-ți aduce osânda ²¹⁾. Eu unul dimpotrivă cred că Pompeius nu numai că nu și-a dat o părere neprielnică pentru Milo, ci chiar mi se pare că v'a arătat ce trebuie să luai în samă, când veți judeca. Căci el, nepedepsindu-l pe cel ce a mărturisit, ci îngăduindu-i să se apere, a fost de părere ca să se cerceteze pricina pentru care a ucis, și nu faptul că a ucis.

21) Judecătorii primiau câte o tablă mică unsă pe amândouă părțile cu ceară. Pe o parte se afla litera A, adică, achit, iar pe partea cealaltă C adică condemo, osândesc. Judecătorul ștergea cu degetul una din aceste două litere, și arunca tablă în urnă.

VII.

Și cât despre felul cel nou de judecată, ce și l-a ales de bună voie, firește că are să vă spuie chiar el singur, dacă a crezut că trebuie să facă astfel de dragul lui Publius Clodius sau din cauza împrejurărilor.

Acasă la el a fost ucis tribunul poporului, Marcus Drusus ²²⁾, acel bărbat ales, pavăza și, chiar pentru vremile acelea, aproape ocrotitorul Senatului, unchiul de pe mamă al lui Marcus Cato, acest vrednic și cinstit judecător al nostru, care e de față. Și cu prilejul morții aceluia n'a fost nevoie de o hotărâre a poporului și nici Senatu n'a fost de părere să se aleagă judecători noi.

22) Marcus Livius Drusus a fost tribun al poporului în anul 91 în. de Hr. Vroind să dea iloților din Italia dreptul de cetățeni romani, a fost ucis de adversarii săi politici. Într-o seară, întorcându-se acasă, a fost străpuns pe neașteptate de un pumnal, în atriuul casei sale, fără ca ucigașul să fi putut fi prins.

Și am auzit dela părinții noștri, ce jale mare a fost în acest oraș, când în noaptea aceea a fost ucis în casa sa Publius Africanus, în somn! ²³⁾ Cine n'a plâns atunci, cine n'a fost ars de durere, căci nu s'a așteptat nici chiar la moartea firească a aceluia pe care cu toți l'ar fi dorit să fie nemuritor, numai dacă ar fi fost cu puțință?

Și cerutu-s'a oare o conștiință nouă, care să judece asupra morții lui Africanus? Nu s'a cerut de loc!

Și oare de ce? Pentru că fapta rea rămâne aceeași, fie că ucizi un om însemnat, fie că ucizi un om de rând! Despre mine las' să fie oarecare deosebire între însemnatătea vieții celor de sus și a celor de rând; dar cel puțin omorul nelegiuit să fie pedepsit, și cu aceleași pedepse și după aceleași legi. Căci nu se poate ca cel ce-a ucis pe tatăl său, care era consul, să fie un ucigaș mai mare ca cel ce și-a ucis pe tatăl său care era un om de rând; și de aceea nici moartea lui Clodius nu va fi mai crâncenă, pentru că a fost ucis tocmai pe

23) Publius Scipio Aemilianus Africanus Minor împotriviindu-se reformelor democratice ale lui Caius Gracchus, a fost aflat mort în camera sa de dormit, având semne, că cineva l-a sugrumat, anul 129 în. de Hr.

calea care e opera monumentală a strămoșilor săi. Căci părătorii aceștia ai lui Milo o pun aceasta mereu, ca și când acel Ap-pius Caecus ar fi făcut calea Appia ²⁴⁾, nu pentru folosul poporului, ci ca urmașii săi să aibă unde face hoții și jafuri, fără frică de pedeapsă!

Și astfel când Publius Clodius a ucis pe acelaș drum, care e calea Appia, pe Marcus Papirius ²⁵⁾, un cavaler roman atât de ales, această fărădelege n'a putut fi de loc pedepsită; căci doară un om de neam ales, a ucis un cavaler roman pe drumul care e opera sa monumentală. Acuma însă, ce cuvinte jalnice, și sforăitoare trezește numele aceleiași căi Appia?! Atunci, înroșită fiind de sângele unui bărbat cinstit și nevinovat, nici nu se pomenea de numele ei, acuma însă când a fost stropită de sângele unui hoț și ucigaș, calea Appia nu mai iese din gura lor.

Dar mai e nevoie să amintesc acestea? În templul lui Castor a fost doar prins un rob de al lui Publius Clodius, pe care acesta îl pusese acolo, pentru ca să-l ucidă pe Cnaeus Pompeius; și pumnalul a fost smuls doar din mâinile robului, care a măr-

24) Vezi nota 19.

25) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 3 de sus.

turist²⁶⁾. Și după aceea Pompeius n'a mai venit în piață la adunări, n'a mai venit în Senat, nu s'a arătat nicăiri; între pereții casei sale și-a căutat scăparea, și nu la adăpostul legilor și al judecătorilor.

Și oare s'a făcut atunci o lege nouă? oare s'a hotărât o comisie nouă de judecători? Și dacă a fost vre-odată vre-o întâmplare, vre-un bărbat, vre-o împrejurare vrednică de toată luarea aminte, atunci de bună seamă că la întâmparea aceea toate acestea s'au potrivit în mare măsură. A fost pus doar un rob la pândă în for, ba chiar în tinda Senatului! Și se puna la cale moartea aceluși bărbat, pe viața căruia se sprijinea binele statului întreg; ba încă în astfel de împrejurări pentru patria noastră, încât nu numai acest stat, ci toate neamurile ar fi fost nenorocite, dacă ar fi murit acest bărbat. Afară numai dacă această fărădelege n'a trebuit să fie pedepsită, pentrucă n'a apucat să fie îndeplinită, ca și când legile ar pedepsi numai atunci când a isbutit fărădelegea, nu și planurile nelegiuite ale oamenilor. E drept că dorerea n'a trebuit să fie atât de mare, pentrucă fărădelegea n'a fost împlinită, însă de bună seamă că pedeapsa trebuia să fie tot atât de mare!

26) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 7 de sus.

Cinstiți judecători, chiar eu singur de câte ori n'a trebuit să fug de armele lui Publius Clodius și de mâinile lui pătate cu sânge! Și dacă, fie soarta mea, fie norocul patriei, nu m'ar fi izbăvit de mâinile lui ucigașe, cine ar fi propus oare o comisie nouă, care să judece despre moartea mea?

VIII.

Dar sântem niște oameni fără de minte, dacă îndrăznim să punem alătura de Publius Clodius, pe Drusus, pe Africanus, pe Pompeius sau chiar pe noi înșine. Intâmplările acelea au fost suportabile; moartea lui Publius Clodius însă nimeni nu o poate răbda cu sufletul împăcat. Plânge senatul, se tânguesc toți cavalerii, întreg statul e istovit de supărare; municipiile²⁷⁾ au îmbrăcat haine de doliu; coloniile²⁸⁾ sânt doborâte de jurere, chiar și locuitorii de la țară duc lipsa unui cetățean atât de făcător de bine, atât de folositor, atât de bun. Nu, cinstiți judecători, firește că nu a fost aceasta pricina, pentru care Pompeius a crezut că trebuie să alcătuiască o comisie nouă.

²⁷⁾ Municipiile erau orașe supuse Romei, dar cari își păstrează pe de-a întregul autonomia internă.

²⁸⁾ Coloniile erau orașe noi înființate de cetățeni romani, cari își păstrau toate drepturile lor.

Dar, fiind un bărbat înțelept și inzestrat cu o minte strălucită și în adevăr prevăzătoare multe le-a avut el în vedere; și anume că acela i-a fost dușman, iar Milo prieten bun, apoi s'a temut să nu se pară că sinceritatea și trădnicia împăcării lor e mai slabă, dacă și el și-ar arăta bucuria ce-au simțit-o cu toții; și multe altele le-a avut în vedere, dar mai ales aceea, că voi veți judeca cu mult curaj, măcar că legile făcute de el sânt foarte aspre. Deaceea a și ales din stările cele mai strălucite chiar oamenii cei mai distinși, și la alegerea judecătorilor nu a lăsat la o parte pe prietenii mei, după cum spun unii mereu. Căci unui bărbat atât de cu dreptate nici nu i-a putut trece acestea prin gând, și chiar dacă ar fi voit, n'ar fi putut isbuti, dacă era vorba să aleagă bărbați vrednici și buni. Căci prietenii mele nu sânt numai prieteni personale, cari nu pot fi multe și puternice, de oarece numai puțini pot avea aceleași deprinderi și același trai. Dar dacă am oarecare putere și trecere, apoi o am deaceea, pentru că grija pentru binele patriei mi-a adus prietenia strânsă a cetățenilor celor buni. Și fiind Pompeius să aleagă dintre aceștia pe cei mai buni și socotind că aceasta înainte de toate e datoria cinstei lui, nu a putut să nu aleagă și prieteni de ai

mei. Cât despre aceea că s'a străduit atât de mult, ca tu, Lucius Domitius²⁹⁾, să conduci această judecată, apoi n'a căutat alt ceva nimic decât numai dreptate, seriozitate, omenie și cinste. A propus în legea sa că e nevoie numai decât de un fost consul ca președinte, cred că de aceea, pentru că socotia că datoria celor ce stau în frunte e ca să reziste și mulțimii ușuratică și nebuliei celor pierduți și răi. Și te-ai ales cel mai bine pe tine dintre foștii consuli; căci de tânăr dăduși mari dovezi, cât de mult știi să treci peste nebuniile mulțimii.

29) Lucius Domitius Ahenobarbus a fost consul în anul 54 în. de H. Era cunoscut cu M. Oato și un partizan înfocat al aristocraților. Om fără de talent deosebit, a căzut în lupta de la Tharsalus, luptând de partea lui Pompeius.

IX

Prin urmare, cinstiți judecători, să venim acum la pricină și la învinuirea ce se aduce și dacă mărturisirea faptei câte odată e ceva cu totul firesc, dacă Senatul a avut în această pricină întocmai aceeași părere ca și noi, dacă legiuitorul însuși, cu toate că asupra faptei nu mai încăpea nici o desbatere, totuși a voit să fie judecată, și dacă au fost aleși judecătorii aceea în frunte cu bărbatul acela, ca să judece această pricină cu dreptate și înțelepciune, atunci vedem că nu vă rămâne, cinstiți judecători, nimica altceva de cercetat, decât care din acești doi a stat la pândă și a întins cursă celuilalt. Și ca aceasta să o puteți vedea și mai bine din dovezile ce vi le voi aduce, și mai bine din dovezile ce vi le voi aduce, ascultați, vă rog, cu luare aminte, să vă povestesc pe scurt toată întâmplarea cum s'a petrecut.

Publius Clodius se hotărâse ca în vremea preturii sale să turbure statul cu toate stră-

delegile; văzând însă că alegerile din anul trecut au fost amânate atât de mult, încât pretura lui ar fi ținut numai puține luni și căutând dânsul nu ca ceilalți numai rangul ce ți-l aduce slujba, ci voind să scape și de Lucius Paulus ³⁰⁾, un cetățean de-o vrednicie deosebită, ca să nu-i fie tovarăș de slujbă, și dorind să aibă anul întreg pentru zdruncinarea statului, și-a retras de-odată candidatura din anul în care se cuvenea să candideze după lege, și și-a pus-o pentru anul viitor. Și aceasta n'a făcut-o din oarecare nedumerire religioasă ³¹⁾, după cum se întâmplă, ci după cum spunea și el singur, pentru ca să aibă un an întreg de zile pentru pretura sa, adică pentru nimicirea statului.

Dar acuma o nouă pledică îi stătea în cale; adică pretura lui era să fie fără nici o ispravă și fără nici o putere, dacă Milo avea să fie ales consul. De văzut, vedea însă că, după voința și credința poporului Roman, acela va fi ales. Atunci a trecut de partea contra-candidaților lui Milo, ast-

30) Lucius Aemilius Paulus era un aristocrat aprig și mare adversar politic al lui Clodius.

31) Alegerile se începeau cu jertfe. Dacă jertfele na ieșiau bine, era un semn rău, și candidații se retrăgeau.

fel încât el singur conducea toată campania electorală, chiar împotriva voinței acelora, așa că el singur, precum se și făcea, purta pe umerii săi întreaga alegere. Ținea adunări cu alegătorii și îl făcea pe mijlocitorul. Strângându-i pe cei mai ticăloși cetățeni, a alcătuit și a organizat un nou colegiu de alegători, vrednic de alegătorii din mahalaua Colis. ³²⁾ Cu cât însă Clodius se sbătea mai mult, cu atâta mai mult puterea și trecerea lui Milo sporea zi cu zi. Când a văzut însă omul acela care era în stare să facă, fără să stea cătuși de puțin pe gânduri, orice fărădelege, că bărbatul cel mai vrednic și mai curajos, că dușmanul său cel mai mare va fi consul fără nici o îndoială, și când a înțeles că poporul roman a spus-o aceasta nu numai cu vorba ci a dovedit-o și cu voturile lui ³³⁾, atunci a început să arăte pe față și să spue fără nici un înconjur că Milo trebuie ucis.

A adus apoi în oraș din munții Apenini robi sălbatici și cruzi cu ajutorul cărora pustii pădurile statului și jefui Etruria,

32) Partea din Roma, care era așezată pe colina, numită Colis. Mahalaua aceasta era vestită prin alegătorii ei răi și bătăuși.

33) Milo fusese de mai multe ori cât pe ce să fie ales consul, dacă Clodius n'ar fi împărțiat cu puterea adunările de alegere.

robi pe cari îi vedeai și voi. Căci nu mai ascundea nimic acum, ci spunea nu odată, în gura mare, că el nu poate să-i răpească lui Milo consulatul, însă viața i-o poate. La Senat adeseori a lăsat să se înțeleagă acest plan al lui, iar în adunarea poporului a spus-o chiar.

Ba odată, întrebându-l Manlius Favonius,³⁴⁾ un bărbat foarte curajos, ce rost are furia lui, câtă vreme Milo trăește, atunci Clodius i-a răspuns, că în trei sau cel mult patru zile va trebui să piară. Și această vorbă Favonius a spus-o îndată, chiar atunția lui Marcus Cato, care e de față.

34) M. Favonius era un avocat apăsător al lui Cicero.

X.

După câteva zile apoi, Milo trebuia să facă, la 18 Ianuarie, un drum ce-l făcea în fiecare an, un drum cerut de lege și pe care trebuia să-l facă neapărat, până la Lanuvium³⁵⁾, pentruca să aleagă un preot, fiindcă Milo era dictator³⁶⁾ în Lanuvium: Clodius știind toate acestea — căci doar nu era greu să le știe — pleacă și el, pe neașteptate cu o zi înainte din Roma, pentru ca să-i întindă cursă aproape de proprietatea ce o avea acolo, după cum s'a și văzut din cele ce s'au întâmplat. Și a plecat astfel, încât nici nu i-a părut de o adunare zgomotoasă, care s'a ținut chiar în aceiași zi și în care s'a simțit foarte mult lipsa furiei lui; și această adunare n'ar fi lăsat-o el să se ție fără dânsul, dacă n'ar fi avut tocmai atun-

35) Vezi introducerea, pag. 13, rând 6 de sus.

36) Astfel era titlul slujbașului celui mai înalt din Lanuvium.

cia să aleagă un timp și un loc potrivit pentru o mișelie a lui.

Dimpotrivă, Milo a stat în ziua aceea la Senat, până ce s'a ridicat ședința; apoi a mers acasă și și-a schimbat ghetetele³⁷⁾ și hainele de senator. Apoi a mai trebuit să aștepte puțin, după cum se întâmplă de obicei, până se găti și soția sa. Apoi a pornit de acasă pe la ora aceea, când Clodius putea să se fi întors, dacă avea de gând să vie și el în ziua aceea la Roma. Clodius îi vine în cale, fără nici o piedică, nu într'o căruță de călătorie, călare, fără niciun bagaj, fără tovarăși săi greci, cari îl însoțeau de obicei, și fără soție, ceea ce numai arareori se întâmpla la el, pe când Milo care, dragă Doamne, avea să stea la pândă și care s'ar fi pregătit pentru călătoria aceea, pentru ca să facă un omor, mergea într'o căruță mare de călătorie, dimpreună cu soția sa, îmbrăcat într'o manta grea de drum, însoțit și incurcat de o mulțime de robi și roabe de ale soției sale, în adevăr o tovarășie grea și delicată pentru un atac.

Se întâlnește cu Clodius lângă moșia acestuia, cam pe la ora patru și jumătate

37) Senatorii aveau niste ghetete anumite, pe cari numai si aveau voie să le poarte.

seara, sau nu cu mult mai de vreme. Deodată mai mulți dintre oamenii lui Clodius, de pe un loc mai ridicat, dau năvală cu sulțile asupra lui Milo și, eșindu-i în față,ucid pe vizitiu. Atunci Milo, sărind jos din căruță și dând mantaua îndărăt pe spate, a început să se apere cu un curaj aprig. Oamenii lui Clodius însă, scoțând săbiile, o parte din ei aleargă la căruța lui Milo pe dindărăt, ca să-l lovească pe la spate, iar cealaltă parte, crezând ca Milo a fost acum omorît, începe să ucidă robii lui, cari veniau la urmă. Dintre aceștia, aceia cari au rămas credincioși stăpânului, și au fost curajoși, o parte au fost uciși; iar ceilalți, văzând că lupta se întinde în jurul căruței și că sânt împiedicați să vie într'ajutor stăpânului, apoi auzind chiar și din gura lui Clodius că Milo a fost ucis, și fiind îndreptințați despre aceasta, au făcut și ei — robii lui Milo — căci eu nu vroesc să dosesc vina nimănu', ci voiu vorbi deschis după cum s'a întâmplat — au făcut și robii lui Milo, fără ca să le fi poruncit stăpânul lor, fără știrea lui și fără să fie el de față, ceea ce oricare ar fi dorit ca sclavii săi să facă într'o astfel de împrejurare.

XI.

Cinstiți judecători, totul s'a petrecut as fe după cum v'am desfășurat: Cel ce stătea la pândă, a fost învins, silnicia a fost biruită prin silnicie, sau mai bine spus, îndrăzneala obraznică a fost înăbușită prin virtute. Nu vreau să amintesc nici cu o vorbă, ce-a dobândit statul din această faptă, ce-ați dobândit voi și ce-au dobândit toți cetățenii cei buni, și aceasta firește că nu i-ar ajuta nimica lui Milo, care s'a născut cu o astfel de ursită, încât n'a putut să-și scape nici chiar vieța, fără ca să nu scape și vieța voastră și a patriei. Dacă aceasta n'a putut-o face după lege, atunci n'am nimic de apărut; dar dacă lucrul acesta l'a statornicit și legea pentru cei civilizați, și nevoia pentru cei necivilizați, și obiceiul pentru popoare întregi, și firea însăși chiar și pentru fiarele sălbatice, anume ca să respingă întotdeauna dela trupul lor, dela capul lor, dela vieța lor, oricum ar putea,

orice silnicie, atunci nu puteți să judecați că această faptă a fost rea, fără să fiți de părerea că cei ce dau peste hoți, trebuie să se prăpădească sau de armele hoților sau prin judecata voastră.

Căci dacă Milo ar fi fost de această părere, de bună samă că ar fi dorit mai bine să-și întindă grumazul înaintea lui Publius Clodius, căci acela nu odată și nici atunci pentru întâia oară a căutat să-l ucidă, decât să fie ucis de voi, pentrucă nu s'a lăsat ucis de acela. Iar dacă nimeni din voi nu împărtășește această părere, atunci n'aveți să judecați, dacă a fost ucis, — căci aceasta o mărturisim, — ci dacă a fost ucis după lege sau nu, căci în multe procese s'a judecat adesea astfel. E lucru știut că a fost cursă la mijloc, și acesta e faptul despre care Senatul și-a dat părerea că a fost făcut în dauna siguranței statului. Dar cine a fost cel care a întinso, aceasta nu se știe. În această privință deci, s'a făcut propunerea, ca să se cerceteze. Astfel și Senatul a înfierat fapta, în sine, și nu pe cel ce a făcut-o, și Pompeius a propus o comisie care să judece dacă fapta a fost făcută după lege și nu fapta în sine. Prin urmare, oare se poate să judecați altceva decât faptul cine a întins cursă celui alt?

Firește că nimic altceva; așa că dacă Milo i-a întins cursă lui Clodius, atunci să-și primească pedeapsa, iar dacă Clodius i-a întins cursă lui Milo, atunci să-l achităm.

XII.

În ce chip prin urmare s'ar putea dovedi că Clodius l-a pândit pe Milo? Față de grozăvenia ceea de om, atât de îndrăzneată și atât de nelegiuită, care a fost Clodius, ar fi de ajuns să arăt că el a avut o mare pricină să-l ucidă pe Milo, deoarece avea mare nădejde că moartea lui Milo îi va folosi foarte mult. Și astfel în cazul de față ar putea fi aplicată legea aceea a lui Cassius³⁸⁾, că acela a făcut fapta „*căruta ea ar fi avut să-i folosească*“ deși trebuie să spunem că oamenii cei buni nu se lasă împinși de nici un folos la vreo faptă rea, pe cei răi însă adesea, și un folos mai mic, îi îndeamnă la fapte rele.

38) Lucius Cassius Longinus, fost consul în anul 127 î. n. de Hr., a fost un judecător vestit. La orice judecată, când era vorba să descopere pe vinovat, dădea mare importanță principiului, că acela a făcut fapta care avea să tragă cel mai mare folos din ea.

Dar Clodius, ucigându-l pe Milo, avea să dobândească folosul, că nu numai să fie pretor, fără ca să fie consul acela din cauza căruia n'ar fi putut face nici o fărădelege, dar încă să fie pretor deodată cu acei consuli, despre cari avea nădejde că, dacă nu'l vor ajuta, cel puțin vor închide ochii la fărădelegile lui, așa încât să și poată face de cap cu planurile lui cele nebunești. Căci, după cum își făcea chiar el socoteala, aceia n'ar dori să înăbușe încercările lui, chiar dacă ar putea, deoarece ar crede că trebuie să i fie recunoscători pentru o binefacere atât de mare³⁹⁾, iar dacă ar fi voit, aproape n'ar fi fost în stare să înfrângă îndrăzneala cea atât de învechită acum și atât de puternică a celui mare negliuit.

Dar, cinstiți judecători, parcă numai voi singuri n'ați ști, parcă n'ați fi din acest oraș, și parcă urechile voastre ar fi îndreptate în altă parte și n'ar fi în mijlocul acestor vorbe, răspândite prin tot orașul, așa încât să nu fi putut auzi, ce legi pline de silnicie și de rușine pentru noi avea el să facă, dacă se mai pot numi acelea legi, și nu, mai de grabă, primejdie de foc pentru acest oraș și de ciumă pentru statul întreg?

39) Deoarece Clodius a stăruit ca ei să fie aleși.

Scoate, te rog, cinstite Sextus Clodius 40), scoate la iveală cutia 41) cea vestită cu legile voastre, pe care, se zice, că tu ai scos-o noaptea din casă și ai scăpat-o din mijlocul cetelor înarmate, ca pe icoana cea sfântă a Minervei 42); se vede că numai ca să o poți duce la cineva ca o arhivă deosebit de strălucită, după care să și îndrepte slujba sa de tribun, numai dacă ai fi aflat pe vreunul care să poarte tribunalul după gândurile tale. Uitați-vă, ce ochi plini de mândrie a aruncat asupra mea, întocmai precum se uita de obicei în vremurile cele, când putea să amenințe pe orcine cu orice voia. Și se înțelege că mie mi-e și frică de acest foc al Senatului 43).

40) Vezi introducerea, pag. 14, rândul 2 de jos.

41) Manuscrisele la Romani erau făcute suluri și păstrate în cutii rotunde.

42) În Troia ar fi căzut din cer o icoană a Ateinei. Soarta orașului era legată de această icoană, care a fost a lusu de Eneas. În Roma era păstrată în templul Vestei. Aprinzându-se acesta odată, icoana a fost scoasă din mijlocul flăcărilor de Lucius Caecilius Metellus, în anul 210 în. de Hr.

43) Numit astfel, pentru că sub conducerea lui mulțimea a dat foc clădirii Senatului; vezi introducerea, pag. 15, rândul 4 și urm.

XIII.

Ei bine, dragă Sextus, crezi tu în adevăr că eu sînt mînios pe tine? Dar tocmai tu doară i-ai dat celui mai înverșunat dușman al meu o pedeapsă cu mult mai crudă și mai rușinoasă, decum se putea aștepta dela cultura și omenia mea! Tu ai aruncat leșul plin de sânge al lui Publius Clodius afară din casă, tu l-ai lipsit de orice înmormântare cinstită și măreață, tu n'ai îngăduit să fie petrecut de chipurile străbunilor săi și de rudele sale, cari să-i fi putut ținea cuvântarea de laudă⁴⁴⁾, tu ai lăsat leșul lui pe jumătăfe ars de acele lemne nenorocite, să fie cânilor de mîncare peste noapte. De aceea, dacă și cruzimea ta nelegiuită, care ai arătat-o față de dușmanul meu, nu ți-o

44) La înmormântare se scoteau la Romani și măștile făcute din ceară ale străbunilor; iar o rudă sau un prieten ținea în piață o cuvântare de laudă pentru cel mort.

pot lăuda, totuș cel puțin n'am de ce să fiu mînios pe tine.

Vedeți deci, cinstiți judecători, de cât de mare interes i-a fost lui Clodius ca să-l ucidă pe Milo! Uitați-vă acuma în schimb la Milo! Ce folos putea să aibă Milo, ca să-l ucidă pe Clodius? Ce pricină putea să fie, ca Milo nu numai să fi făcut, dar chiar să fi dorit aceasta?—„*Pentru că Clodius stătea în calea nădejzii lui Milo, de a fi ales consul!*”⁴⁵⁾ Dar deaceea, ba mai ales deaceea pentru că i se împotrivia acela, voiau toți să-l aleagă; și nici eu nu puteam lucra mai bine pentru alegerea lui, ca Clodius. E drept, cinstiți judecători, că țineți sama și de meritele ce le avea Milo pentru mîmă⁴⁶⁾ și pentru patrie, țineți sama și de rugămintile mele fierbinți și stăruitoare, prin cari simțiam atuncia că sufletul vostru era mișcat în chip minunat, dar totuș cu mult mai mult vă era în gând frica de primejdiile ce vă aștepta. Căci care cetățean și-ar fi putut închipui pretura lui Clodius, care nu cunoștea nici un frâu, fără să simtă o frică deosebită, că se vor petrece mari turburări și schimbări? Dar voi

45) Astfel ar putea să spuie unul dintre apărătorii lui Clodius și dintre dușmanii lui Milo.

46) Vezi nota 4.

vedeați că pretura lui putea fi înfrântă, dacă va fi ales un consul care să îndrăznească și să fie în stare să-i puie frâu. Știind întreg poporul roman că acel consul poate fi numai Milo, cine ar mai fi putut sta pe gânduri ca prin votul său, el însuși să scape de frică, iar patria de primejdie? Acuma dimpotrivă, în urma înlăturării lui Clodius, trebuie Milo să se străduiască cu ajutorul mijloacelor obicinuite, pentru ași putea păstra trecerea și cinstea ce-o avea. Vaza și mărirea aceea, unică în felul ei, de care numai singur Milo a avut parte și care sporia zi cu zi, cu cât știa el mai bine să zădărnicească planurile nebune ale lui Clodius, a căzut acum în urma morții lui Clodius. Voi ați câștigat, căci nu aveți să-i purtați frica nimănui, Milo însă și-a pierdut cel mai bun mijloc pentru ași arăta vrednicia lui, cel mai bun sprijin pentru a fi ales consul, izvorul nesecat al mării și puterii sale. Și astfel nădejdea lui Milo de a fi consul, care nu putea fi slăbită deloc, cât a trăit Clodius, a început să fie pusă la o grea încercare, abia de când a murit acela. Prin urmare moartea lui Clodius nu numai că nu-i folosește lui Milo, dar chiar îi strică.

„Dar ura ce o avea împotriva lui Clodius, a fost prea puternică, l'a umplut de mânie,

l'a umplut de dușmănie, l'a făcut să se răsbune pentru nedreptățile ce le-a suferit, și să-l pedepsească pentru durerile ce i le-a pricinuit!” —47) Ei bine, dar dacă vă spun, nu că aceste porniri au fost mai mari la Clodius decât la Milo, ci că la acela au fost de tot puternice, iar la acesta n'au fost deloc, atunci ce voiți mai mult? Căci de ce să'l fi urât Milo pe Clodius, care era doară pentru el mana și izvorul gloriei lui, afară doară dacă vorbim numai de acea ură obștească cu care urim pe toți cei răi și neleguiți? Dimpotrivă, totul era astfel, încât acela trebuia să-l urască, mai întâiu pentru că Milo a fost apărătorul binelui și al fericirii mele, apoi pentru că-i zădărnicia planurile lui nebunești, și în sfârșit chiar pentru că l'a tras în judecată; căci Clodius, cât a trăit, mereu putea fi tras în judecată de Milo, după legea lui Plotius.⁴⁸⁾ Cu ce gânduri și cu ce suflet prin urmare credeți că a fost acel despot față de Milo? Ce ură mare trebuie să fi avut el împotriva lui și încă o ură cât de dreaptă, el care numai de dreptate nu știa!?

47) Vezi nota 45.

48) Tribunalul Marcus Plautius (Plotius) Silanus a făcut în anul 78 în. de Hr. o lege împotriva samavolnicilor.

XIV.

Și apoi pe Milo îl mai apără încă și felul și traiul lui de mai înainte, e Clodius însă chiar acestea îl osândesc. — „*Clodius nu s'a folosit niciodată de samavolnicie, pe când Milo toate le-a îndeplinit numai prin samavolnicie*” —⁴⁹⁾ Dar bine, cinstiți judecători? Atunci când am părăsit Roma spre cea mai mare mâhnire a voastră, oare m'am temut de judecată? Nu m'am temut eu atunci de robii, de armele și de samavolnicia aceluia? Căci altfel ce pricină dreaptă ați fi avut să mă chemați înapoi, înapoiindu-mi toate ale mele, dacă nu tocmai nedreptatea alungării mele? Doară-mi hotărîse un termen de judecată, propusese o pedeapsă în bani împotriva mea, mă învinovățise de înaltă trădare, și se vede că a trebuit să mă tem de osândă, fiind un proces urât și care mă privea numai pe mine, și nu unul

49) Vezi nota 45.

din cele mai strălucite și care vă privia pe toți. Nu, n'am voit, ca din cauza mea, să arunc în fața robilor înarmați și a cetățenilor fără nici o răspundere și încărcăți de nelegiuiri, pe cetățeniimei cei adevărați, pe care eu i-am scăpat prin străduințele mele, punându-mi chiar viața în primejdie⁵⁰⁾.

Căci am văzut atunci, am văzut că însuși acest Quintus Hortensius⁵¹⁾ care e de față, acest luceafăr strălucit și podoaba republicei, era cât pe ce să fie ucis de cetele robilor, pentru că voia să-mi ajute. Și în această învălmășeală, senatorul Caius Vibienus⁵²⁾, un bărbat vrednic, fiind una cu Hortensius, a fost strivit atât de tare, încât a murit. Și astfel acele arme ucigăse, pe cari le-a moștenit dela Catilina, când s'au liniștit vre-odată după aceea? Aceste arme au fost îndreptate împotriva mea. În fața acestor arme, n'am putut să îngădui să fiți aruncați din cauza mea, aceste arme l'au pândit pe Pompeius⁵³⁾, acestea au stropit cu sânge acea cale Appia, clădirea monumentală a numelui său, ucigându-l pe Papirius⁵⁴⁾

50) Atunci când a înăbușit conjurația lui Catilina

51) Vezi introducerea pag. 8, rândul 4 de sus.

52) De altfel necunoscut.

53) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 8 de sus.

54) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 3 de sus.

și tot aceste arme, după un răstimp mai lung, au fost îndreptate din nou împotriva mea; și chiar nu de mult, precum știți, era cât pe ce să mă omoare aproape de palatul pontificalui⁵⁵⁾.

Când a făcut Milo vre-o faptă de acest fel? Toată samavolnicia lui a fost numai ca să-l împiedice pe Clodius, care nu se lăsa dus în fața judecării, să înăbușe statul prin samavolnicile lui. Dacă ar fi voit el să-l ucidă pe acela, de câte ori n'a avut atâtea prilejuri și atât de strălucit de potrivite! Oare n'a putut el să se răsbune după lege atunci, când își apăra locuința și zeli casei: sale de năvala aceluia?⁵⁶⁾ Oare n'a putut atunci, când a fost rănit tovarășul său de slujbă Publius Sestius,⁵⁷⁾ acel cetățean ales și bărbat vrednic? Oare n'a putut atunci când Quintus Fabricius⁵⁸⁾, un bărbat atât de cinstit, voind să propue o lege, ca eu să pot veni din surghiun la Roma, a fost isgonit din adunare, făcându-se în piață un măcel groaznic? Oare n'a putut atunci când Clodius a dat năvală asupra casei lui Lucius Caecilius⁵⁹⁾, un pretor atât de cu drep-

55) Vezi introducerea, pag. 11, rândul 6 de sus.

56) Vezi introducerea, pag. 11, rândul 9 de sus.

57) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 5 de jos.

58) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 7 de jos.

59) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 4 de jos.

tate și atât de vrednic? Oare n'a putut în ziua aceea, când s'a propus legea, ca eu să mă pot întoarce la Roma și când Italia întreagă, strângându-se la un loc din cauza acesteia cu mare bucurie ar fi mărturisit gloria faptei aceleia, așa încât, chiar dacă ar fi făcut'o Milo, toți cetățenii ar fi voit să împartă această glorie cu el?

XV.

Și încă ce împrejurări potrivite erau atunci! Consul era strălucitul și curajosul Publius Lentulus⁶¹⁾ dușman al lui Clodius, răsbunătorul fărâdelegii lui, pavăza Senatului, apărătorul voinței voastre, ocrotitorul vrerii poporului întreg și mântuitorul meu din surghiun. Șapte pretori și opt tribuni⁶²⁾ de-ai poporului de rând erau potrivnicii lui și apărătorii mei; Cnaeus Pompeius stătea în frunte și se străduia ca să mă pot întoarce din surghiun, fiind dușman lui Clodius; și părerea cea atât de vajnică și de îngrijită a lui Pompeius, cu privire la reîntoarcerea mea, a fost urmată de Senatul întreg; Pompeius a fost acela care a îndemnat cu stăruință poporul roman, el a fost acela care, punând la cale în Capua o hotărâre în spre binele meu⁶³⁾, a dat Italiei

61) Vezi introducerea, pag. 9, rândul 15 de jos.

62) Vezi introducerea, pag. 9 rândul 13 de jos.

63) Vezi introducerea, pag. 9 rândul 8 de jos.

întregi, care se ruga fierbinte și dorea ajutorul și încrederea lui, un semn, ca să se adune întreagă la Roma și să ceară întoarcerea mea în patrie. Și în sfârșit atunci, toți cetățenii, dorindu-mă pe mine, ardeau de ură împotriva aceluia, așa că, dacă atunci l'ar fi ucis cineva, nimeni nu s'ar fi gândit cum să-l pedepsească, ci ce fel de răsplată să i dea.

Și atunci Milo s'a stăpânit și l'a tras de două ori în judecată pe Publius Clodius, niciodată însă n'a căutat să-l înăbușe cu puterea⁶⁴⁾. Ei bine, dar atunci când, Milo fiind fără nici o slujbă, a fost pârât în fața poporului de Publius Clodius, și Cnaeus Pompeius, care-l apăra pe Milo, a fost atacat⁶⁵⁾ ce prilej potrivit a fost și nu numai prilej ci chiar și o pricină bună, ca să-l poată ucide? Dar încă acuma de curând, când Marcus Antonius⁶⁶⁾ a făcut, ca toți cetățenii cei buni să aibă cea mai mare nădejde, că vor veni vremuri mai bune, și când acest tânăr ales a luat asupra-și cu atâta curaj să apere binele cel mai primejduit al patriei, ținând strâns legată fiara aceea de om, care se strecura mereu din lațurile judecăților, ce loc și ce timp potrivit a fost atunci, o zei nemuritori!?

64) Vezi introducerea pag. 9, rândul 10 de jos.

65) Vezi introducerea pag. 11, rândul 14 de jos.

66) Vezi introducerea pag. 12. rândul 7 de jos.

Când, fugind, acela se ascunsese în întunecimea de sub treptele unui gang, mare lucru ar fi fost pentru Milo să înăbușe ciurma cea de om, fără să se mai teamă de ura cuiva, iar lui Marcus Antonius dîmpotrivă să-i aducă o glorie mare!?

Ei bine, dar la alegerile de consuli, de pe câmpia lui Marte, de câte ori n'a avut puțința de a'l ucide!? Atunci când Clodius, năvălind în locul de adunare și punând pe oamenii săi să scoată săbiile și să arunce cu pietre, și apoi inspăimântat fiind deodată de fața lui Milo, o rupea la fugă în spre Tibru⁶⁷⁾, iar voi și toți cei buni doreați și vă rugați în gândul vostru, ca Milo să voiască odată să se folosească de vitejia sa!

67) Câmpul lui Marte se afla lângă Tibru. Acolo se țineau adunările pentru alegerea consulilor. Clodius de mai multe ori le-a imprăștiat cu puterea.

XVI

Prin urmare, nevoind Milo să-lucidă, atunci când toți s'ar fi bucurat, se poate oare crede că a voit să-lucidă acuma când unii s'au săpărat de aceasta? Neîndrăznind să-lucidă atunci când avea tot dreptul, când era locul și timpul potrivit, când n'avea să se teamă de nici o pedeapsă, oare să nu fi stat la îndoială de a'l omori acuma, când nu era dreptatea de partea sa, când locul și timpul erau nepotrivite, când își punea viața în joc? Și mai ales că era tocmai atunci, când în curând avea să se ia la întrecere pentru slujba cea mai măreață și când ziua alegerilor era aproape; și doară tocmai în astfel de împrejurări — căci eu știu, cu câtă frică și sfială candidați și cu ce stăruință și cu câtă grijă umblă după consulat — ne temem cel mai mult de toate, și nu numai de cele pentru cari putem fi muștrați pe față, ci chiar și de cele ce pot fi gândite în taină, ne

ingrozim de orice zvon, de orice vorbă neadevărată, născocită și cât de neînsemnată, și ne uităm cu băgare de seamă la fața și ochii tuturor. Căci nimic nu e atât de delicat și de simțitor, atât de schimbăcios și de trecător, ca voința și simțămintele cetățenilor față de noi, de oarece ei se lasă cuprinși de mânie, nu numai din pricina purtărilor rele ale candidaților, ci adesea nu sânt mulțumiți nici cu faptele cele drepte ale lor.

Având deci Milo în minte această zi mult dorită a alegerii, de care i se lega toată nădejdea, putea el oare să vină la alegerile cele sfinte și mărețe⁶⁷⁾ cu mânilor pline de sânge, fălindu-se cu o fărădelege și cu o faptă rea și mărturisind-o? Cât de puțin o poți crede aceasta la Milo! Cât de puțin poți pune la îndoială acelaș lucru la Clodius, deoarece el credea că, ucigându-l pe Milo, va putea fi stăpân ca și un rege!

Ei bine! Dar ceceace e mai însemnat, cine nu știe că cea mai mare ademenire că vei scăpa de pedeapsă? La care din amândoi deci se potrivește aceasta? La Milo, care chiar și acuma încă e învinovățit și părât

67) Alegerile de consul erau socotite sfinte deoarece se începeau cu ceremonii și jertfe religioase.

pentru o faptă care e sau strălucită sau pe care cel puțin a fost silit s'o facă? Sau la Clodius, care a avut un dispreț atât de mare pentru orice judecată și pentru orice pedeapsă, încât lui nu-i făcea nici o plăcere fapta, fie că era cu dreptate după legile firii, fie că era îngăduită după legile omenești?

Dar nu mai este nevoie de dovezi! Și la ce să întind desbaterea? Pe tine te iau ca martor, Quintus Petilius,⁶⁸⁾ care ești un cetățean vrednic și curajos; și pe tine Marcus Cato,⁶⁹⁾ căci o voință dnmnezească v'a scos la sorț ca judecători. Voi ați auzit dela Marcus Favonius,⁷⁰⁾ că i-a spus Clodius, și aceasta ați auzit-o, când încă Clodius trăia,⁷¹⁾ anume că Milo, în trei zile, va pieri. Și trei zile după ce spusese, s'a petrecut această întâmplare. Dacă deci acela nu a stat pe gânduri să și dea pe față planul lui, puteți voi trage la îndoială fapta lui?

68) Unul dintre judecători, de altfel necunoscut.

69) M. Cato, strănepot al lui Cato cel bătrân, era prieten bun cu Cicero. Republican înfocat, se sinucide la Utica, în Africa, deoarece vede că Caesar e birnitor, și republica nu mai poate fi salvată.

70) Vezi nota 34.

71) Așa că dacă n'ar fi fost adevărat, Clodius ar fi putut să o desmintă, ceceace n'a făcut!

XVII.

Dar cum de n'a greșit el la socoteala zilei aceleia? Tocmai v'am spus adineaori: nu era lucru mare să știi ziua hotărâtă în care dictatorul din Lanuvium avea de dus jertfe. Clodius a văzut dinainte că Milo trebuie să plece la Lanuvium tocmai în ziua în care chiar a și plecat și astfel a apucat-o înainte. Și încă ce zi era aceea? Ziua în care, după cum am spus mai înainte, chiar un tribun, năimit de el, a făcut cea mai nebună și mai furioasă adunare. Această zi, această adunare, aceste cuvântări zgomotoase, niciodată nu le-ar fi lăsat el, dacă nu se grăbia să implinească o faptă ce și-o pusese 'n cap de mai înainte. Prin urmare Clodius n'a avut nici un motiv să plece, ci dimpotrivă chiar o pricină ca să rămâie pe loc. Lui Milo însă nu i-a fost deloc cu putință să rămâie, și nu numai că a avut un motiv să plece, ci chiar a fost silit să se ducă. Ei bine? | dar dacă Milo

n'a putut nici bănuși că Clodius va fi pe drum, pe când acela a știut că Milo va călători în ziua aceea!?

Și acuma întreb mai întâi cum de a putut să știe, ceea ce voi nu puteți să întrebați tot așa pentru a-l apăra pe Clodius ⁷²⁾. Dar să nu'l fi întreat pe nimeni altul, decât numai pe prietenul său de aproape, Titus Patina ⁷³⁾ și atunci a putut ști că, în ziua cea hotărâtă dictatorul Milo trebuia să aleagă în Lanuvium un preot. Dar mai erau încă mulți alții dela cari putea să știe aceasta cu multă ușurință. Pe cine însă a putut Milo să'l întrebe despre întoarcerea lui Clodius? Las să'l fi întreat — vedeți, cât sânt de îngăduitor — pe un rob, după cum a spus prietenul meu Quintus Arrius, ⁷⁴⁾ și să'l fi mituit chiar. Dar cetiți mărturiile martorilor voștri! A spus doară Caius Causinius Schola din Interamna, un prieten bun de al lui Clodius, care l'a și întovărășit, — și, după spusa acestuia, Clodius fusese, acum și mai înainte vreme, în acelaș ceas, și în Inter-

72) Deoarece s'vădit că Milo nu avea de unde ști că Clodius a plecat tocmai în ziua aceea din Roma.

73) Se vede că acesta era un cetățean din Lanuvium: de altfel necunoscut.

74) Un om de altfel necunoscut.

amna și în Roma ⁷⁵⁾ — a spus că Publius Clodius a avut în ziua aceea să rămâie la moșia sa de lângă muntele Albanus, ⁷⁶⁾ aducându-i-se însă deodată vestea, că arhitectul Cyrus ⁷⁷⁾ a murit, s'a hotărât repede să plece la Roma. Tot astfel a mărturisit și Caius Clodius ⁷⁸⁾ care'l întovărășise pe Publius Clodius.

75) Vezi introducerea, pag. 8, rândul 5 de jos.

76) Un munte, la sud de Roma, lângă care se află o proprietate de a lui Clodius.

77) Un architect grec iscusit, care a lucrat și la clădiri de ale lui Cicerone.

78) Un plebeu, străin de familia nobilă a lui P. Clodius.

XVIII.

Vedeți, cinstiți judecători, ce lucruri însemnate sânt dovedite prin aceste mărturii. Mai întâi e dovedit în chip neîndoios, că Milo n'a plecat cu gândul acela, ca să-l pândească în drum pe Clodius. Căci, în adevăr, el nici nu avea cum să se întâlnească cu el. ⁷⁹⁾ Apoi cinstiți judecători, — căci eu nu văd de ce n'aș vorbi și pentru mine însumi — voi știți că s'au aflat unii cari au spus atunci, când au vorbit pentru această comisie, că omorul s'a făcut de mâna lui Milo, însă la sfatul unuia mai mare. Pe mine se vede că mă aveau în gând acești oameni nenorociți și pierduți ca pe un hoț și un ucigaș. Sânt însă dovediți cu totul chiar prin martorii lor, cari spun că Clodius n'ar fi avut să se innapoieze în ziua aceea la Roma

79) Deoarece Clodius avea să rămâie la moșia sa, și numai pe neașteptate, în urma morții lui Cyrus, a trebuit să plece mai departe, ceea ce Milo nu putea să știe.

dacă n'ar fi auzit despre moartea lui Cyrus. M'am uşurat deci şi sânt scăpat; nu mă tem că ar putea crede cineva că eu m'aş fi gândit la aceea ce mie nici prin minte nu putea să-mi treacă.

Acuma să luăm la rând cu de-amănuntul şi celelalte obiecţii; dar mai ales fiecare poate să spună aceasta: „*Nici Clodius deci nu s'a gândit să întindă cuiva curse, deoarece a avut de gând să rămâne la proprietatea sa de lângă Albanus*“. — Da, numai dacă n'ar fi avut de gând să iasă din casă ca să facă un omor! Căci eu unul cred că acela care cica i-a dus vestea despre moartea lui Cyrus, nu i-a adus această veste, ci i-a dat de ştire că Milo se apropie. Căci ce veste avea să-i aducă despre Cyrus pe care Clodius, plecând din Roma, l'a lăsat murind? Doară am fost la un loc acolo, şi dimpreună cu Clodius am iscălit în acelaş timp testamentul lui Cyrus; testamentul însă îl făcuse acela pe faţă⁸⁰⁾ şi-l pu-

80) Aşa că Clodius ştia prea bine că şi el e între moştenitori şi dinspre partea asta nu avea nici o pricină să se grăbească.

ese şi pe el şi mă pusese ş pe mine ca moştenitori. Oare putea moartea aceluia pe care-l lăsase el, cu o zi înainte, pe la ora opt şi jumătate dimineaţa, dându-şi sufletul, să-i fie anunţată abia a doua zi pela ora trei şi jumătate seara?

XIX.

Fie! să zicem că s'a 'ntâmpilat așa: dar ce pricină a avut să se grăbească atâta, ca să se ducă la Roma, ce pricină să se pornească cu noaptea în cap? Trebuia poate să se grăbească de oarece era moștenitor? Mai întâi nu era de loc nevoie să se grăbească; și apoi chiar dacă a avut vre-o pricină ca să se zorească, ce lucru mare în sfârșit era acela pe care avea să-l dobândească în noaptea aceea și pe care-l pierdea, dacă ar fi ajuns a doua zi disdimineață la Roma?

Mai departe, pe cât de mult trebuia Clodius să se ferească de a ajunge noaptea la Roma și să nu caute aceasta chiar inadins, tot pe atâta ar fi trebuit Milo, care doar avea să-l pândească, să stea pe aproape și să-l aștepte, dacă știa că acela avea să se apropie noaptea de oraș.⁸¹⁾ Noaptea ar fi

81) Imprejurimile Romei, în anticitate, erau cele mai primejdioase locuri, de îndată ce se înnopta. Căci pe acolo erau cuiburile hoșilor și lăcătorilor de rele.

trebuit să-l ucidă, într'un loc plin de primejdii și de hoști; și atunci, dacă ar fi tăgăduit, toți l'ar fi crezut, deoarece chiar acum, când mărturisește, toți vor să scape. Toată vina ar fi căzut mai întâi chiar asupra locului acela în care se țin hoști ascunși, apoi nici pustietatea cea tănuită și nici noaptea neagră nu l'ar fi dat de gol pe Milo: afară de aceasta de se întâmpla acolo, ar fi fost bănuțiți o mulțime cari au fost chinuți, jefuiți și prăpădiți de Clodius, o mulțime cari se temeau încă de el; și în sfârșit întreaga Etrurie⁸²⁾ putea să fie învinovătită.

Mai departe apoi Clodius s'a abatut la moșia sa de lângă muntele Alaanus, întorcându-se, după cum se știa cu siguranță, în ziua aceea dela Aricia.⁸³⁾ Presupunând deci că Milo știa că a fost în Aricia, a trebuit cel puțin să bănuiască, chiar dacă Clodius voia să se întoarcă în ziua aceea la Roma, că el se va abate pe la via sa, deoarece se afla lângă drum. Și atunci dece

82) În Etruria avea Clodius cele mai multe din proprietățile sale. Cu vecirii săi se purta foarte rău și neomenos, așa că aceia s'ar fi răzbunat repede asupra lui, dacă l'ar fi prins într'un loc potrivit.

83) Vezi introducerea, pag. 18. rândul 15 de jos

nu i-a ieșit înainte,⁸⁴⁾ așa încât Clodius să nu poată rămânea în vila sa? Și de ce nu l'a pândit în acel loc, pe unde avea să treacă noaptea?

Până aici, cinstiți judecători, văd că totul e evident: Pentru Milo a fost chiar de folos, ca Clodius să trăiască, pentru acela însă ca să-și poată împlini planurile sale, dorința cea mare, era ca Milo să fie pierdut. Acela îl ura pe acesta cu cea mai mare înverșunare, acela pe acela de loc.

Acela și-a dus traiul mereu numai în bătaii și samavolniciei, acesta a căutat numai să se apere. Acela l'a amenințat pe Milo cu moartea și a spus-o în gura mare, nimeni însă n'a auzit așa ceva din gura lui Milo. Acela a știut ziua când acesta avea să plece, acesta n'a avut de unde ști, când acela avea să se întoarcă. Acesta trebuia să plece neapărat, acela dimpotrivă trebuia mai de grabă să rămâie în Roma. Acesta a spus fiecăruia că, în ziua aceea, are să plece din Roma, acela a ținut în taină că se va întoarce în ziua aceea. Acesta nu și-a schim-

84) Dacă Milo voia să-l ucidă pe Clodius, stanci era mult mai potrivit să i iasă înainte, dincolo de moșia lui Clodius, iar nu lângă moșia lui, unde acela era la largul său.

bat hotărârea de loc, acela și-a născocit o pricină⁸⁵⁾ ca să-și poată schimba planul. Acesta, dacă voia să-i întindă curse, trebuia să aștepte noaptea lângă oraș, acela chiar dacă n'ar fi avut să se teamă de Milo, totuș ar fi trebuit să se ferească de a se apropia noaptea de oraș.

85) Moartea arhitectului Cyrus.

XX

Să vedem acumă cecece este mai însemnat, locul unde s'au încăerat pentru care din amândoi a fost mai potrivit ca să stea la pândă. Dar cinstiți judecători, se poate și mai stăm la îndoială în această prtvință și să ne mai răs-gândim mult timp? Lângă moșia lui Clodius, unde, în dosul zidărilor lui cele nebunești, puteau ușor să se afle și o mie de oameni volnici, a putut Milo să creadă că va fi mai tare decât dușmanii lui ce se aflau pe un loc mai ridicat și mai înalt, și a putut el să-și aleagă tocmai acest loc, ca cel mai potrivit de luptă? Sau poate în acel loc l'a așteptat mai de grabă acela care, incredințându-se chiar în locul ce și l-a ales, își făcuse planul ca acolo să dea năvală? Chiar starea lucrurilor vorbește pentru Milo, cinstiți judecători, și aceasta e totdeauna doavada cea mai puternică.

Dacă acesteia nu le-ați auzi că s'au în-

tâmplat, ci le-ați vedea numai zugrăvite, totuși ar fi vădit care din ei a stat la pândă și cine nici nu s'a gândit să facă rău. Căci unul călătoria în căruță, îmbrăcat într'o manta grea de drum, și dimpreună cu el ședea și soția sa. Și care din toate acestea nu e o mare piedică? Haina? Sau căruța? Sau tovarășa de drum? Nici nu putea fi mai împiedicat la luptă, de vreme ce era înfășurat într'o manta grea, strâmtorat în căruță și aproape era cu mâinile legate din cauza soției sale. Și acumă uitați-vă la cellalt, cum mai întâi ese din vila sa pe neașteptate; — de ce oare? — Pe inserate! Ce nevoie avea oare? — Apoi o pornește încet! — Cum se potrivește asta, mai ales la ora aceea? — Se abate apoi pe la vila lui Pompeius! — La ce? Ca să-l vadă pe Pompeius? Știa doară că se află la moșia lui de lângă Aisium! ⁸⁶⁾ Poate ca să vadă vila? Dar a fost de mi de ori în ea! — Ce era deci la mijloc? — Se codia și târăgănia lucrurile, căci nu voia să plece din locul acela, până ce nu va veni Milo.

86) Un oraș în Etruria, la nord de Roma, lângă țărmul mării; astăzi este satul Palo.

XXI

Mai departe, asemănați acum convoiul, gata de luptă, al hoțului de Clodius, cu calabalăcul plin de piedici a lui Milo. Clodius, înainte vreme, pleca totdeauna cu soția, atunci însă era fără dânsa; totdeauna mergea în căruță, atunci însă era călare. Oriunde pleca, era însoțit de scamatorii săi de greculeți, chiar când zoria să ajungă în tabăra sa din Etruria ⁸⁷⁾; atunci nu avea pe lângă el pe nimeni dintre oamenii ceia de nimic. Milo, care de altfel nu-i avea niciodată pe lângă el, era atunci din întâmplare cu robii cântăreți ⁸⁸⁾ ai soției lui și cu cetele ei de roabe. Acela care totdeauna avea cu el oameni destrăbălați, oameni de nimic și

87) Proprietățile și casele lui Clodius din Etruria erau întărite cu ziduri și cu oameni înarmați, ca niște tabere.

88) Romanii aveau călătoreau, de obicei, însoțiți de robi cântăreți și butoni, de cele mai multe ori greci, cari li distrau în timpul călătoriei.

târfe desfrânate, atunci ar fi putut spune că n'are pe lângă el de cât bărbați aleși pe sprânceană. Dar de ce a fost atunci doborât? Pentru că nu totdeauna e ucis călătorul de hoț, ci câte odată e ucis hoțul de călător și pentru că, oricât de pregătit s'a năpustit Clodius asupra celor nepregătiți, totuși un om mueratic a năvălit asupra unor bărbați.

Și apoi Milo nu era niciodată așa de nepregătit împotriva lui Clodius, încât să nu fie aproape destul de pregătit. Căci el totdeauna nu pierdea din vedere cât de tare umblă Clodius ca să-l piardă, și ce ură mare avea acela asupra lui și cât de îndrăzneț și de nebun era. De aceea Milo, știind ce preț mare e pus pe capul lui și că pierzarea lui e aproape hotărâtă, niciodată nu se vâra în primejdie fără vreun scut și fără pază. Să se adauge apoi întâmplările, să se adauge sfârșitul nesigur al luptelor, căci zeul schimbăcios al războiului adesea face că învingătorul ce jefuește și se bucură acum, să fie întors și doborât de mâna celui aruncat la pământ. Să se adauge neștiința conducătorului, îmbuibat și moleșit de mâncare și băutură, care apucându-l pe dușmanul său de la spate, l'a părăsit apoi fără să se mai gândească la tovarășii lui cari veneau cu totul în urmă; năvălind asupra acestora, cari erau aprinși de mânie și pier-

duseră orice nădejde de a scăpa viața stăpânului, a fost lovit de pedeapsa pe care i-o dăduseră robii credincioși pentru viața stăpânului lor.

Dar de ce i-a făcut apoi liberi pe robii aceia? Firește, se temea, ca să nu fie dat de gol, se temea că aceia nu vor răbda durerea și vor fi siliți de chinuri⁸⁹⁾ ca să mărturisească, anume că Clodius a fost ucis pe calea Appia de robii lui Milo. De ce ar fi nevoie de schingiuitor? Ce vreți să știți?⁹⁰⁾ Dacă l-a ucis? — L-a ucis! După lege sau fără nici un drept? Dar la această întrebare n'au ce căuta schingiuirile; căci numai când se întreabă dacă s'a făcut ceva e nevoie de banca schingiuitorului, iar cercetarea, dacă s'a făcut după lege, e treaba judecătoriei...

89) Vezi introducerea, pag. 16, rândul 13 și urm.

90) Cicerone se adresează către unul din cei doi Appii, cari îl părăseră pe Milo.

XXII.

Să desbatem deci aici, ceea ce trebuie cercetat în acest proces, anume dacă e după lege; ceea ce vrei să afli prin schingiuire, aceea o mărturisim noi singuri. Iar de întrebii mai de grabă de ce le-a dăruit libertatea, decât să întrebii de ce le-a dat numai o răsplată atât de mică, atunci nu te pricepi tu să afli partea cea rea din fața dușmanului tău! Căci a spus-o doară tot acest Marcus Cato⁹¹⁾, care întotdeauna e cu statornicie și cu curaj în toate, și a spus-o într'o adunare sgomotoasă, pe care totuș a liniștit-o prin vaza sa, că robii cari au apărat viața stăpânului sunt foarte vrednici nu numai să fie eliberați, ci să și primească orice răsplată. Căci ce răsplată poate fi destul de mare pentru niște robi atât de credincioși și cărora li se datorează viața? Deși, nici chiar aceasta nu este pe atât de

91) Vezi nota 63.

însemnat, pe cât de însemnat e că, tot pe urma ajutorului lor n'a ajuns ca sângele său vărsat și rănile sale să fie spre bucuria sufletului și ochilor dușmanului său celui mai înverșunat.

Și dacă nu i-ar fi slobozit din robie, ar fi trebuit să fie dați pe mâna schingiuitorului chiar ei, cari l-au scăpat pe stăpânul lor cari au răzbunat fărădelegea, cari l-au apărat de omor. Acuma însă mângâerea cea mai mare a lui Milo, în această nenorocire, chiar dacă i s'ar întâmpla ceva, este totuș gândul că lor le-a dat răsplata cuvenită.

Dar pe Milo îl apasă cercetările ce s'au făcut acuma în templul libertății! ⁹²⁾ — Cu ce fel de robi? „Mai întrebi încă? Cu robii lui Publius Clodius!” Cine i-a cerut? „Appius!” Cine i-a adus? „Appius!” De unde au fost aduși? „De acasă dela Appius!” O, zeilor prea buni! Ce fel de proces poate fi purtat cu o asprime mai mare? Dar după lege, nu se poate face de loc vre-o cercetare împotriva stăpânului cu robii săi ⁹³⁾, afară numai dacă e vorba de pângărirea celor sfinte, după cum a făcut odată Clodius. Acuma s'a apropiat Clodius foarte mult

92) Ar putea spune unul dintre părătorii lui Milo

93) Vezi introducerea, pag. 16, rândul 9 de sus.

de zei, mai mult de cât atuncea, când a pătruns chiar la ei înșiși ⁹⁴⁾, de oarece despre moartea lui se fac cercetări intocmai așa, ca și când vre-o slujbă ar fi fost pângărită ⁹⁵⁾. — Dar totuș strămoșii noștri n'au voit ca un rob să fie ascultat împotriva stăpânului său, și nu pentru că nu s'ar putea scoate adevărul, ci pentru că li se părea că e un lucru grozav, și pentru stăpân mai mare nenorocire decât chiar moartea. Dar oare se poate scoate la iveală adevărul, atunci, când

94) Atunci când a pătruns la ceremoniile Zeitei bune, vezi introducerea, pag. 6, rândul 12 de sus.

95) Robii nu puteau fi ascultați ca martori împotriva stăpânului lor, afară de cazuri excepționale, ca de ex. profanarea celor sfinte. Părășii lui Milo au cerut dela judecători ca uciderea lui Clodius să fie sorocită ca un astfel de caz excepțional și ca robii lui Milo să fie ascultați ca martori. Aceasta nu s'a putut întâmpla, de oarece Milo li făcuse pe acești robi cameni slobozi. În schimb, judecătorii au admis ca robii lui Clodius, cari trecuseră în posesiunea lui Appius Clodius, unul dintre părăși, să fie schingiuiți și ascultați ca martori. Schingiuirea a avut loc în templul libertății, de oarece la Romani se putea face în temple, judecăți, adunări ș. a. Cicero se silește acuma să arate că aceste mărturii nu pot să aibă nici o valoare, de oarece nu s'a procedat conform legilor; robii în loc să fi fost înșiși închiși, au stat în casa părășului, care a putut să-i pregătească, așa că mărturiile sunt părtinitoare.

e ascultat robul celui care părăște împotriva celui pârât?

Ei bine! Dar ce cercetare a fost aceea și cum a fost făcută ea? De pildă: „Hei, tu Rufio ⁹⁶⁾, ia seama, de vrei să minți! I-a întins Clodius cursei lui Milo?“. „I-a întins!“ — Atunci răstignirea ⁹⁷⁾ îl așteaptă.

— „N'a căutat de loc să-i întindă curse!“ Atunci poate trage nădejde să fie slobozit din robie. Ce poate fi mai vrednic de crezare decât acest fel de cercetare? Dar chiar și cei ce sunt luați pe neașteptate ca să fie ascultați, totuș sunt ținuți departe unul de altul și sunt aruncați în închisoare, fiecare într'o chilie, ca nu cumva să poată vorbi cineva cu ei. Aceștia însă, o sută de zile, au fost în stăpânirea celui care părăște, și apoi tot el i-a adus ca să fie ascultați. Ce poate fi mai cinstit și mai curat decât acest fel de cercetare?

⁹⁶⁾ Numele unui rob, ales la întâmplare.

⁹⁷⁾ Robii erau pedepsiți cu moartea, răstignindu-se pe cruce. Aceasta era o pedeapsă rusinoasă. Un cetățean roman nu putea fi răstignit.

XXIII

Iar dacă încă nu vedeți destul de lămurit, cu toate că starea lucrurilor e destul de limpede în urma atâtor dovezi și semne neîndoioase, că Milo s'a întors la Roma cu sufletul curat și cinstit, fără să fi fost pătat de vre-o fărădelege, fără se se fi temut de ceva, fără să fi fost chinuit de conștiința că e vinovat, atunci pentru zeii cei nemuritori, aduceți-vă aminte, cu câtă grabă s'a înapoiat el, cum umbla prin for și pe când ardea palatul senatului, ce suflet și curaj mare a arătat, cum era fața lui, cum era vorba lui. Și n'a stat la îndoială să vie nu numai în fața poporului, ci chiar și în fața senatului, și nu numai în fața senatului, ci s'a arătat chiar în fața paznicilor și ostașilor obștești, și nu numai atâta, ci s'a lăsat chiar în seama puterii aceluia căruia senatul i-a încredințat întreg statul, toată încredința Italiei, toate oștile poporu-

lui roman⁹⁸⁾ Acestuia, de bună seamă că nu i s'ar fi încrezut niciodată, dacă nu avea încredere în dreptatea cauzei sale, cu atât mai mult că acela toate le auzia, de lucruri mari se temea, ca să nu se întâmple multe le bănuia, iar unele chiar le credea. Mare e puterea conștiinței, cinstiți judecători, și anume mare într'amândouă părțile, așa încât nici cei ce n'au făcut nimica, să nu se teamă de nimic, dar și celor ce au făcut păcatul, să li se pară mereu că văd pedeapsa înaintea ochilor lor.

Și doară și senatul a găsit-o întotdeauna dreaptă pricina lui Milo, nu fără nici o socoteală hotărâtă. Oamenii aceia atât de înțelepți vedeau chipul drept în care s'a petrecut fapta, apoi prezența lui de spirit și statornicia hotărâtă cu care se apăra. Sau ați uitat acuma, cinstiți judecători, cum vorbeau și ce păreri aveau, nu numai dușmanii lui Milo, ci chiar și unii din neștiință, atunci când de abia se vestise uciderea lui Clodius? Spuneau că Milo nu se va mai întoarce la Roma. Căci fie că a făcut fapta cea din mânie și furie, așa încât l-a ucis pe dușmanul său, aprins fiind de ură, și atunci credeau că Milo a

98) Acesta era Pompeius; vezi introducerea, pag. 15 rândul, 11 de sus, urm. pag. 16, rândul 4 de jos.

ținut atât de mult, ca să-l ucidă pe Clodius, încât, cu sufletul împăcat, se va duce la surghiun, de bună voie, după ce și-a potolit ura cu sângele dușmanului său; fie că a voit prin moartea aceluia să elibereze patria și atunci iarăș credeau, că viteazul bărbat nu va sta pe gânduri, după ce, cu primejdia vieții sale, a mântuit poporul roman, să se plece, cu sufletul împăcat, în fața legilor și să-și ia cu sine o glorie vecinică, iar vouă să vă lase toate acestea pe care el le-a scăpat, ca să vă bucurați de ele. Mulți vorbeau iarăș, chiar de un nou Catilina⁹⁹⁾ și de grozăviile de atunci: „*Are să fugă din oraș, va întări vre-un loc, ba porni război împotriva patriei!*” Sărmanii, ce noroc au câte odată, cetățenii cari și-au câștigat cele mai mari merite pentru stat, căci lumea nu numai că uită faptele lor cele mai strălucite, dar îi bănuiește de fapte nelegiuite! Dar toate acelea au fost neadevurate; căci, de bună seamă, ele s'ar fi dovedit drepte, dacă Milo ar fi făcut ceva ce n'ar fi putut apăra cu cinste și după dreptate.

99) Lucius Sergius Catilina a încercat în 63 in. de Hr., teamai când Cicero era consul, să pue la cale o răscoală împotriva statului roman. Cicero a descoperit conjurația și a ieșit-o cu multă pricepere și energie.

XXIV.

Dar mai departe, bârfelile cari au fost revărsate asupra lui și cari l-ar fi doborât pe oricine, numai de se știa cât de puțin vinovat, cum le-a răbdat el, o, zei nemuritori! Le-a răbdat? Ba chiar, cum le-a desprețuit și cum nu le-a băgat de loc în seamă! Unul vinovat însă nu le-ar fi putut trece cu vederea, chiar dacă era cel mai curajos, iar unul nevinovat le-ar fi putut lăsa nebăgate în seamă, numai dacă era din cei mai vrednici bărbați!

Se spunea că la el s'ar putea afla o mulțime de scuturi și de săbii, ba chiar și de frâuri pentru cai și de sulite. Se vorbea că nu e mahala în Roma, că nu e uliță îngustă în care Milo să nu-și fi închiriat o casă. Arme au fost duse cu corăbiile de pe Tibru, la via lui de lângă Otriculum¹⁰⁰;

100) Oraș în Umbria, pe malul Tibralui, astăzi Otricoli.

casa lui, din strada ce duce pe Capitol¹⁰¹), e plină de scuturi toate sunt pline de torțe pregătite pentru aprinderea orașului. Toate acestea au fost nu numai denunțate, ci aproape crezute și până ce nu s'au cercetat, n'au fost respinse.

Și eu unul laudam grija aproape de necrezut a lui Cnaeus Pompeius, însă tot am să vă spun, cinstiți judecători, ceea ce cred eu: Prea multe sunt siliți să asculte și nici nu pot face altfel, aceia cărora li s'a încredințat întreaga grije a statului. Astfel a trebuit să fie ascultat chiar și un casap, nu știu care, ce tae vitele de jertfă, cu numele Licinius și cu locuința lângă cirul cel mare, care spune că robi de ai lui Milo, îmbătându-se la el, i-ar fi dat pe față că sunt jurați să-l ucidă pe Cnaeus Pompeius, mai târziu apoi, că a fost lovit cu sabia de unul dintre aceia, ca să nu-l denunțe. Lui Pompeius i s'a adus această veste la grădinile sale¹⁰²). Am fost chemat printre cei dintâi și potrivit cu părerea prietenilor, el aduse aceasta în fața senatului. Nu puteam să nu rămân înmărmurit de frică atunci, când am

101) Una din cele șapte coline, pe cari a fost clădită Roma.

102) Pompeius locuia în vremile aceste turburi într'un țarc la marginea Romei unde credea că poate fi mai ferit față de vie un atac.

văzut că acel bărbat care veghează asupra binelui meu și al patriei are o bănuială atât de strașnică. Dar totuș mă miram că i se dă crezare unui casap de vite pentru jertfe, că se ascultă mărturia robilor, că rana din coastă, care părea o înțepătură de ac, se ia drept lovitura unui gladiator.

Dar, după cât înțeleg, Pompeius nu se teme atât de mult, pe cât căuta să ia măsuri de pază nu numai împotriva lucrurilor de cari trebuie să te temi, dar și împotriva oricărui lucru, ca nu cumva voi să vă temeți de ceva. Se spunea că s'a dat năvală, într'o noapte, mereu mai multe ceasuri, asupra lui Caius Cesar, un bărbat atât de strălucit și de vrednic. Nimeni nu simțise ceva, nimeni nu auzise, deși locul e așa de umblat¹⁰³; și totuș vestea era ascultată. Nu puteam să presupun că Cnaeus Pompeius, un bărbat de o vitejie atât de deosebită, ar fi fricos; grija lui însă pentru stat, luând-o cu totul asupra-și, nu crezui niciodată că e prea mare. De curând, într'o ședință foarte numeroasă de pe

103) Caesar fiind atunci pontifex, locuia în palatul marelui pontifex din strada cea sfântă, una din cele mai umblate străzi din Roma.

Capitol¹⁰⁴), s'a găsit un senator care să spue că Milo are un pumnal la el. Și atunci s'a desbrăcat cu totul, deși se afla într'un templu sfințit, așa că fapta lui vorbi de la sine, pe când el tăcea, de vreme ce felul vieții unui, astfel de bărbat și cetățean nu-l putea face să aibă destulă crezare.

104) Pe Capitol se află un templu a lui Iovis, în care aveau loc ședințele senatului; despre această ședință, vezi introducerea, pag. 17, rândul 8.

XXV

Toate s'au dovedit neadevărate și născocite cu viclenie și cu răutate, și dacă totuși și acum pentru Milo, nu ne temem mai mult din cauza uciderii lui Clodius, ci ni-i frică de bănuelile tale, de ale tale, Cnaeus Pompeius, căci numele tău îl rostesc acum, și atât de tare, ca să mă poți auzi ¹⁰⁵). Dacă ți-i frică de Milo, dacă crezi că acesta are sau a avut vreodată cândva vre-un gând nelegiuit împotriva vieții tale, dacă recrutările din Italia, după cum au spus-o de mai multe ori ofițerii tăi cari fac recrutările, dacă acești ostași înarmați, dacă pâlcurile de soldați de pe Capitol, dacă pazele, dacă străjile, dacă ceata aleasă de tineri care stă de paza și a casei tale, a fost înarmată împotriva năvalei lui Milo, și dacă toate acelea au fost hotărâte, pregătite și îndreptate numai

105) Vezi introducerea, pag. 21, rândul 18 de sus.

împotriva acestuia singur: atunci de bună seamă se crede că mare e puterea acestuia și necrezut e curajul lui, și că nu are numai tăria și puterile unui simplu bărbat, căci numai împotriva acestuia singur a fost ales cel mai strălucit comandant și întreg statul a fost înarmat.

Dar cine nu înțelege că toate părțile bolnave și slabe ale statului, ți-au fost încredințate, ca să le însănătoșezi și să le întărești cu aceste pregătiri însemnate? Și dacă i s'ar fi dat lui Milo un prilej ¹⁰⁶), cu siguranță ți-ar fi dovedit, că niciodată nu i-a fost lui un om mai scump, precum i-ai fost tu; că niciodată nu s'a ferit de nici o primejdie, când a fost vorba de mărirea și cinstea ta; că foarte des s'a luptat chiar cu acel om grozav, primejdios, pentru gloria ta; că slujba sa de tribun a purtat-o, potrivit cu sfaturile tale, spre mântuirea mea, la care tu ținuseși atât de mult; că mai apoi tu l-ai apărat într'un proces pe viață și pe moarte și l-ai ajutat, când a căutat să fie ales pretor, și că înfățișat nădejdea lui a fost că are pentru ori ce vreme doi prieteni buni, pe tine, pentru că

106) Milo după uciderea lui Clodius, a căutat să se înțeleagă cu Pompeius. Acesta însă nu a voit nici să se întâlnească cu Milo.

tu i-ai făcut un bine, și pe mine, pentru că el mi-a făcut un bine¹⁰⁷). Și dacă nu ți le dovedia acestea, dacă bănuiala aceea ar fi fost atât de înrădăcinată în sufletul tău, încât nu putea fi scoasă nici într'un chip și dacă, însfârșit, numai prin înfrângerea lui Milo, Italia ar fi avut să se liniștească și să scape de recrutări; iar Roma de sgomotul armelor, atunci, da! fără îndoială el ar fi mers de bună voie în surghiun, el care s'a născut cu astfel de calități și care a dus un astfel de trai. Dar atunci totuș te-ar fi luat pe tine, prea mărețe, ca martor¹⁰⁸); și acest lucru îl face chiar și acuma.

107) Vezi introducerea, pag. 6, rândul 9 de sus și pag. 10.

108) Milo va pleca de bună voie în surghiun. Il ia însă pe Pompeius ca martor, că nu pleacă pentru că ar fi vinovat, ci pentru că nu-l poate încredința pe Pompeius despre nevinovăția sa.

XXVI

Tu vezi cât de schimbăcios și de nestatornic e felul vieții omenești, cât de neastămpărată e roata norocului, câtă necredință e în prietenia oamenilor, cum se prefac mereu după vremuri, cum te părăsesc atât de repede la nevoie chiar cei mai de aproape și cât de fricoși sunt. Va veni, va veni cu siguranță acel timp și va străluci odată ziua aceea, când vei simți lipsa prieteniei și a credinței celui mai priincios și mai statornic om și vei dori să fie lângă tine acel suflet mare al celui mai vrednic bărbat, unic din câți oameni au fost; și cu toate că atunci, după cum am nădejde, puterea ta va fi mare și întreagă, totuș vei fi îndemnat la aceasta poate prin oarecare schimbare și restriște a vremurilor; și cât

de adesea se întâmplă aceasta, cei pățiți, ar trebui să o știm.

Totuș, cine ar putea să creadă că Cnaeus Pompeius, care știe atât de bine dreptul obștesc și obiceiul strămoșilor, și în sfârșit toate treburile statului, că el căruia senatul i-a dat de grije să caute, ca nu cumva statul să suture vre-o pagubă, — și numai prin aceste puține cuvinte au avut consuli totdeauna o putere destul de mare¹⁰⁹), fără să mai primească chiar și oști — cine ar putea să creadă că acesta, după ce i s'a încredințat o oaste și i s'au încredințat recrutările, ar mai fi voit să aștepte hotărârea judecătorilor, dacă ar fi avut să pedepsească planurile aceluia care putea doar să înlăture până și judecătorile cu puterea? Destul de împede și-a dat Pompeius părerea, că pe nedrept i se dă această vină lui Milo, căci el doară a propus o lege, potrivit căreia, după cât cred eu, voi trebuie să-l achitați, sau cel puțin puteți să-l achitați, după cum nimenea nu tăgăduiește.

Cât despre aceea că șade tocmai în locul acela¹¹⁰) și că e înconjurat din toate părțile de mulțimea ceea de ostași de pază ai statului, apoi vă spune destul de lămurit

109) Vezi introducerea pag. 16, rândul 1.

110) Vezi introducerea pag. 19, rândul 11 de jos.

că nu voește să vă infricoșeze, — căci ce ar putea fi mai puțin vrednic de el, decât să vă silească pe voi să-l osândiți pe acela, pe care chiar el îl putea pedepsi și după obiceiul strămoșilor și după dreptul ce-l are — ci să vă ajute, ca să înțelegeți că voi puteți judeca în chip liber după so-cotința voastră, cu toată adunarea cea de eri...

XXVII

Dar, cinstiți judecători, pe mine nici nu mă turbură omorârea lui Clodius, și nici nu sânt atât de fără de minte și atât de nepriceput și de neînțelegător al simțămintelor voastre, încât să nu știu eu, ce credeți voi despre moartea lui Clodius. În privința aceasta, chiar dacă n'aș fi vrut să dovedesc nevinovăția lui astfel precum am făcut-o, totuș Milo ar putea să strige în gura mare, fără frică de pedeapsă, și să spuie această minciună atât de plină de mărire: „Da, l'am ucis, l-am ucis nu pe Spurius Maellius¹¹¹⁾, care voinde să scoabore prețul pâinii și făcând prea multe daruri din averea sa, a fost bănuț că năzuește după domnie, de oarece se părea că prea mult caută să-și câștigate dragostea poporului de rând; nu pe Tiberius Grac-

111) Vezi nota 7.

chus¹¹²⁾, care l'a scos din slujbă pe tovarășul său cu sila — și cei cari i-au omorât p_u aceștia, au nmlut pământul cu gloria numelui lor, — ci eu l-am ucic — căci ar îndrăzni să spuie, deoarece a scăpat patria cu primejdia vieți sale — pe acela a cărui desfrânare ne mai auzită au descoperit-o cele mai alese femei, chiar în vremea celor mai sfinte jerfe și ceremonii; pe acela a cărui pedepsire cu moartea, senatul a cerut-o de mai multe ori, pentru ca astfel să ispășească pângărirea sfintelor ceremonii; pe acela despre care Lucius Lucius¹¹³⁾ precum a mărturisit, sub jurământ, făcând cercetări, a aflat că a umblat în desfrânări nelegiuite cu soră-sa cea dreaptă; pe acela care cu ajutorul robilor înarmați, a alungat în surghiun pe acel cetățean pe care senatul, pe care poporul roman, pe care toate neamurile îl declaraseră drept mântuitor al

112) Tib. Gracchus, fiind tribun al poporului, l'a alungat din slujbă pe triburul Marcus Octavius, pentru că acesta s'a împotrivit la o lege de a lui Gracchus, în urma căruia nimeni nu putea să poseadă mai mult de 500 de jugare de pământ. Despre Tib. Gracchus, vezi nota 6.

113) Lucius Licinius Luculus, general vestit roman în războiul cu Mitridates.

Romei și al vieții cetățenilor¹¹⁴), pe acela care a pus și a scos regi d'n domnie¹¹⁵), pe acela care a împărțit imperiul roman cu cine a voit¹¹⁶); pe acela care, măcelărind o mulțime de cetățeni în for, l-a alungat cu puterea armelor acasă la el pe acel cetățean de o voinicie și de o glorie deosebită¹¹⁷); pe acela care n'a avut nimic sfânt n'ci în faptele lui și nici în pornirile lui pătimase; pe acela care a dat foc templului Nimfelor¹¹⁸), ca astfel să stingă orice amintire din catagrafia oficioasă asupra averii și drepturilor cetățenilor; pe acela în sfârșit care nu avea nici o lege, nici o frică de dreptate și de sfințenia hotarelor proprietăților; pe acela care căuta să puie mâna pe bunurile străine, nu prin întortochiarea legilor, nu prin judecăți și părți nedrepte, ci făcând tabere, și dând năvală cu oameni

114 Acesta e chiar Cicero însuși, vezi introducerea, pag. 7.

115) Vezi introd. pag. 8, rândul 4 și 10 de jos.

116) Vezi introducerea, pag. 8, rândul 9 de jos.

117) Acesta e chiar Pompeius, vezi introducerea pag. 11 rândul 14 de sus.

118) Un templu în care se păstra lista averii cetățenilor romani. Pe temeiul acestei liste se făceau listele de alegători. Clodius dădu foc templului pentru ca să poată face liste noi de alegători, potrivit cu scopurile lui.

înarmați¹¹⁹); pe acela care a încercat să alunge cu puterea armelor din proprietățile lor nu numai pe locuitorii din Etruria¹²⁰), pe cari îi înfrunța într'un chip disprețuitor, ci și pe Publius Varius¹²¹), cetățean curajos și atât de vrednic, care e unul din judecătorii noștri; pe acela care cutreera casele și grădinile multora, însoțit fiind de arhitecți și cu prăjinile de măsură în mână, care nădăjduia să-și întindă proprietățile de la colina Ianiculus¹²²), până în Alpi, care, neisbutind ca Marcus Paconius¹²³), un cavaler roman strălucit și viteaz, să-i vândă o insulă din lacul Præbius¹²³), deodată s'a apucat de a cărat pe plute în insula aceea material de zidit, var, piatră, nisip și n'a stat pe gânduri să ridice o clădire pe un loc străin, în vreme ce stăpânul locului se uita de dincolo de pe mal; acela care i-a spus lui Titus Furcanus¹²¹) și ce bărbat e acesta, o, zei nemuritori! — căci ce să

119) Clodius nu căuta să puie mâna pe averile străine, cu ajutorul judecăților străambe, ci de-a dreptul cu sîla.

120) Vezi nota §2.

121) Oameni cunoscuți numai foarte puțin, sau aproape de loc.

122) Un deal pe malul drept al Tibrului.

123) Un lac mic în Etruria, azi lago di Castiglione.

mai amintesc de o femeie slabă ca Scantia ¹²¹⁾ și de un om tânăr ca Publius Apolinus ¹²²⁾? căci pe amândoi aceștia i-a amenințat cu moartea, dacă nu-i vor da grădiniile lor — dar a îndrăznit să-i spuie lui Titus Furfanus că, dacă nu-i va da atâția bani câți îi ceruse, atunci va aduce în casa lui un om mort, ca ura pricinuită de o astfel de bănuială să-l nimicească neapărat pe acest bărbat atât de strălucit; pe acela care a alungat din stăpânirea moșiei sale pe frațele său Appius, un prieten bun și credincios al meu ¹²³⁾, pe când acesta nu era în Roma; pe acela care s'a apucat să ridice dinaintea porții surorii sale un perete și să așeze temelia astfel, încât nu numai să-i închidă surorii sale curtea, ci chiar și ori și ce intrare și eșire.

124) Adică al lui Cicero.

XXVIII

Totuș, chiar acestea parcă le-am fi putut încă răbda, deși amenința și năvălia de o potrivă asupra statului și asupra cetățenilor, asupra celor din depărtare și asupra celor din apropiere, asupra străinilor și asupra rudelor sale; dar răbdarea de necrezut a cetățenilor, deprinzându-se nu știu cum, se înăsprise acuma și se întărise. Ei bine, dar de cele ce se apropiau și ne amenințau acuma, în ce chip credeți că ați fi putut să scăpați sau să le răbdați? Dacă ar fi ajuns acela la putere ¹²⁵⁾, atunci, — nu mai vorbesc de aliații noștri, de neamurile străine, de regi, de tetrarchi ¹²⁶⁾, căci voi îi făgăduiați în gândul vostru jertfe zeilor, ca mai bine să se năpustească asupra lor decât asupra moșilor voastre, asupra caselor voastre și asupra averilor voastre, a-

125) Ales fiind pretor.

126) Tetrarch se numea stăpânitorul peste a patra parte dintr'o țară.

verile voastre, spun eu? dar Clodius, așa să-mi ajute Dumnezeu! nu și-ar fi oprit pornirile sale pătimase și neînfrânate nici dela copiii voștri și nici de la soțiile voastre. Credeți că au fost numai născociri, veștile cari sânt sigure, pe cari le știu toți și cari sunt cu totul dovedite, că el a avut de gând să adune în Roma oști întregi de robi, cu ajutorul cărora să stăpânească statul întreg și averile tuturor?

De aceea, dacă Titus Annius ar striga, cu sabia plină de sânge în mână: „Cetățeni, stați, vă rog, și ascultați! L-am ucis pe Publius Clodius! Cu această sabie și cu această mână am scăpat capetele voastre de furia pe care nu o mai puteam înăbuși nici cu ajutorul legilor, nici cu ajutorul judecăților, ca astfel prin fapta mea să poată dăinui dreptul și dreptatea, legile și libertatea, rușinea și omenia!” Oare atunci ar trebui să ne mai temem de chipul cum ar asculta toți cetățenii aceste vorbe? Cum poate fi acumă vre-unul, care să nu spuie și să nu fie incredințat că, de când își aduc oamenii aminte, singur Titus Annius a adus statului cel mai mare bine și tuturor neamurilor cea mai mare bucurie? Nu pot să spun cât de mare a fost bucuria poporului roman la întâmplările fericite

din timpurile de demult, totuș oamenii din vremea noastră au apucat acumă multe din cele mai strălucite biruințe ale căror mai mari căpitani, da nici una dintre acestea n'a pricinuit o bucurie atât de mare și atât de trainică.

Cinstiți judecători, însemnați-vă bine următoarele: Nădăduiesc că voi și copiii voștri au să apuce multe lucruri bune și fericite în stat, la fiecare însă din ele vă veți gândi totdeauna, că nimic din toate acestea n'ați fi avut să apucați, dacă trăia Publius Clodius. Și am ajuns să avem mare nădejde, despre care sunt oarecum incredințat că se va și îndeplini, că în anul acesta chiar fiind consul acest mare bărbat¹²⁷⁾, va fi statului și cetățenilor spre mare bine, de oarece destrăbălarea oamenilor a fost înăbușită, patimile înfrante, legile și judecătorii întărite. Și acum, poate fi cineva atât de fără de minte, care să creadă că aceasta s'ar fi putut întâmpla dacă Publius Clodius trăia? Ei bine! dar averile voastre particulare pe cari le aveți, ce lege credeți că ar fi putut să vi le păstreze pentru totdeauna, dacă acel om furios ar fi avut puterea în mână.

127) Pompeius.

XXIX

Cinstiți judecători, nu mă tem, că s'ar putea crede că le spun acestea împotriva lui Clodius, mai mult după pofta inimii mele, de cât mânat de iubirea de adevăr, fiindcă aş fi înflăcărat de ură, din cauza duşmăniilor ce le-am avut cu el. Căci cu toate că ura mea trebuia să fie deosebit de mare, totuş Clodius era de o potrivă tuturor un astfel de duşman, încât ura mea era aproape de o potrivă cu ura tuturor. Nu se poate spune destul şi nici chiar nu se poate închipui, câtă fărădelege a fost în omul acela şi ce nenorocire mare a fost dânsul.

Cinstiți judecători, ia gândiți-vă astfel! Căci doară cercetăm şi judecăm despre moartea lui Publius Clodius. Inchipuiți-vă, în mintea voastră — căci slobodă e mintea noastră şi poate vedea în închipuire, ceea ce voeşte, întocmai aşa, precum se arată lucrurile ce le vedem cu ochii — inchipui-

ți-vă prin urmare că această propunere a mea s'ar putea îndeplini şi anume se pot dobândi achitarea lui Milo, însă astfel că şi Publius Clodius să învie şi să trăiască iar!

Dar de ce vă uitați așa de îngroziți?

Cum vi s'ar părea, el vouă viu, dacă numai printr'o închipuire deşartă, mort fiind, v'a îngrozit atât de tare? Ei bine?! dar dacă chiar Cnaeus Pompeius, care are parte de acea vitejie şi de acel noroc, încât întotdeauna a avut o putere pe care nimeni n'a avut-o afară de el, dacă el, zic, ar fi putut din două una: sau să propue o comisie de judecători, cari să judece despre moartea lui Publius Clodius, sau să-l scoale chiar pe el din morţi, care lucru credeți că ar fi voit mai bine să-l facă? Chiar dacă din cauza prieteniei¹²³⁾ ar voi să-l cheme înapoi din lumea cealaltă, tot n'ar face aceasta din cauza statului. Deci stați să răzbunați moartea aceluia căruia n'ați voi să-i dați viața înapoi, chiar dacă a-i crede că sînteți în stare să o faceți; şi s'a propus prin o lege, o comisie de judecători, ca să judece despre uciderea aceluia, care dacă ar putea să învie cu ajutorul aceleiaşi legi, legea n'ar fi fost propusă niciodată. Prin urmare, şi dacă l'ar fi omorît cu voie

123) Vezi introducerea, pag. 11, rândul 6. de jos.

și ar mărturisi aceasta, s'ar putea oare teme că va fi pedepsit de aceia pe cari i-a scăpat?

Grecii îi cinstesc ca pe niște zei pe acei bărbați cari au ucis vre-un tiran¹²⁹⁾. Ce-am văzut eu în privința aceasta în Atena, ce-am văzut și în celelalte orașe ale Greciei!? Ce lucruri dumnezeiești au fost hotărite pentru astfel de bărbați, ce cântări și ce preamăriri!? Sint cinstiți și pomeniți aproape ca niște ființe sfinte și nemuritoare. Iar voi, aceluia care a scăpat uu popor atât de mare, care a răzbunat un făcător de rele atât de strașnic, nu numai că nu-i veți da nici o cinste, ci veți îngădui chiar să fie târât la pedeapsa cea mai grea?

Ar mărturisi, da, vă spun, ar mărturisi, dacă el fi voit să-l ucidă, și ar mărturisi-o, cu mult curaj și cu mare bucurie, că a făcut-o pentru libertatea tuturor; și nu numai că ar putea s'o mărturisească, ci ar putea chiar să se și fălească cu aceasta.

129) Tiran se numea în anticitate acela care puneu mâna pe domnia absolută într'un stat democratic fără să fie neapărat un om crud.

XXX.

Căci dacă nu tăgăduiește fapta,¹³⁰⁾ pe urma căreia nu cere decât să fie iertat, ar mai sta la îndoială să o mărturisească pe aceea,¹³¹⁾ pe urma căreia ar trebui să ceară să fie răsplătit și laudat? — afară numai dacă crede că vouă vă place mai bine, că el și-a apărât viața sa decât viața noastră, — și mai ales că, mărturisind dacă ați voi să fiți recunoscători, ar dobândi cele mai strălucite onoruri. Iar dacă fapta lui n'ați găsi-o bună — deși cum ar putea cineva să nu găsească bună fapta care l'a mântuit chiar pe el? — dar dacă totuș vrednicia celui mai curajos bărbat nu le-ar fi prea plăcut cetățenilor, atunci cu mare curaj și cu multă hotărâre s'ar duce, din statul nerecunoscător în surghiun de bună voe. Căci

130) Anume că l'a ucis, pentruca a fost atacat și a voit să-si apere viața.

131) Anume că l'ar fi ucis, pentruca a voit să scape pat'ea de el.

care faptă ar putea fi mai nerecunoscătoare, decât ca toți să se bucure, și numai acela singur să se jelească, care a pricinuit bucuria tuturor celorlalți?

Și totuș, când a fost vorba să nimicim pe trădătorii patriei, toți au fost întotdeauna de acest gând, că gloria depe urma acestui fapt având să fie a noastră, tot a noastră socoteam că trebuie să fie și primejduia, și ura. Căci chiar pe mine însumi cum m'ați putea lăuda, dacă atunci, când, pe timpul consulatului meu, ¹³²⁾ am avut o îndrăzneală atât de mare pentru binele vostru și al copiilor voștri, aș fi crezut că, cece încercam, voi avea să îndeplinesc fără oare care primejdii mari pentru mine? Care femeie n'ar îndrăzni să ucidă pe un cetățean nelegiuit și primejduit, dacă ar fi să nu se teamă de nici o primejdie? Acela trebuie să spunem că e un bărbat adevărat care, având înaintea ochilor ura, moartea, pedeapsa ce-l așteaptă, totuș apără patria cu aceeași stăruință. Datoria unui popor recunoscător e să răsplătească și să cinstească pe cetățenii cari au făcut bine statului, iar datoria unui bărbat vrednic e să nu se lase infricoșat, nici chiar prin pedepsele cele mai

132) Vezi nota 11.

grele, și să-i pară rău de fapta vitejească ce-a făcut-e.

Deaceea și Titus Annius ar mărturisi fără nici un înconjur, întocmai ca și Ahala, ca și Nasica, ca și Opimius, ca și Marius și tot ca și mine, ¹³³⁾ și dacă patria i-ar fi recunoscătoare, ar avea o mare bucurie; iar dacă nu, atunci totuș ar avea la această nenorocire grea, o mare mângăiere și incurajare în conștiința lui curată.

Dar, cinstiți judecători, pentru această mare binefacere, norocului poporului român, fericirii voastre și zeilor celor nemuritori cred că trebuie să le fiți recunoscători. Și, în adevăr, nimenia nu poate să creadă altfel, afară doar de acela ce socotește că nu este nici o putere și nici o ființă dumnezească, și pe care nimic nu-l poate atinge în sufletul său, nici mărirea imperiului nostru, nici soarele, nici mișcarea bolții cerului și a stelelor, nici schimbările atât de regulate din lumea aceasta ¹³⁴⁾ și nici cece e mai in-

133) Vezi notele 7, 8, 9, 10, 11.

134) Schimbările anotimpurilor, schimbarea zilei și a nopții.

semnat, credința și înțelepciunea strămoșilor noștri, cari nu numai au cinstit și ei cu mare sfințenie jertfele, slujbele religioase, proorociile și semnele zeilor, dar ni le-au lăsat și nouă, urmașilor lor, drept moștenire.

XXXI.

Da, este! de bună seamă că este puterea cea dumnezească, și nu se poate să nu fie în această mișcare atât de strașnică și atât de strălucită a lumii întregi, chiar dacă în aceste trupuri ale noastre atât de slabe este un suflet care trăește și simte; afară numai dacă unii nu cred că este o putere dumnezească, pentru că nu se arată și nici nu se poate vedea și înțelege deslușit cum este și unde se află și acest suflet al nostru, care ne dă înțelepciune și prevedere și cu ajutorul căruia facem și spunem chiar acestea de acuma. Puterea aceasta dumnezească deci, care i-a dat acestui oraș de atâtea ori un noroc de necrezut și atâta tărie, ea singură l'a strâns de pe lumea aceasta și a ucis nenorocirea cea de om, dându-i mai întâi gândul și îndrăzneala, ca să-l ațâțe și să-l cheme la luptă cu sabia pe un barbat atât de viteaz, și apoi făcând ca să fie doborât de el, căci dacă l'ar fi învins, nu s'ar

mai fi temut de nici o pedeapsă și tirania lui obraznică și nelegiuită n'ar mai fi avut să aibă margini niciodată.

Lucrul acela nu s'a împlinit cu voia ome-nească, cinstiți judecători, ci în urma grijii deosebite a zeilor nemuritori. Zău, chiar și locurile cele sfinte, cari au văzut căzând fiara cea de om, parcă s'au ridicat împotriva lui și și-au păstrat dreptul ca să-l pedepsească. Căci pe voi acuma, dealuri, dumbrăvi sfinte, ale muntelui Albanus, da, pe voi vă rog și vă iau martore, și pe voi altare dărâmate ale Albanilor, cari ertați ca și altarele poporului roman și de o seamă cu ele, și pe cari acela le-a acoperit cu zidăriile clădirilor lui fără de minte, tăind și dând la pământ, în graba lui nebună, cele mai sfinte dumbrăvi; sfințenia voastră și-a arătat atunci puterea și ea l'a doborât, căci pe dânsa o pângărise cu tot felul de fărădelegi; și tu, depe vârful muntelui tău, ¹³⁶⁾ sfinte Joie al Latinilor, ale cărui lacuri, dumbrăvi și locuri sfinte le-a necinstit cu tot felul de fărădelegi și desfrânări nelegiuite, ați deschis în sfârșit odată ochii, ca să-l pedepsiți; voi l'ați pedepsit atunci, chiar în

135) Pe vârful muntelui Albanus se afla un templu al lui Joie al Latinilor; de acolo se putea vedea foarte bine locul, unde a fost ucis Clodius.

fața voastră, târziu, dar totuș cu dreptate și cum i s'a convenit!

Și nu vom spune doar că și aceasta a fost numai o întâmplare, că chiar înaintea capitei Zeiței celei Bune, ¹³⁶⁾ care se află pe moș'a lui Titus Sergius Gallius, un tânăr cu deosebire cinstit și distins, a început lupta și a primit rana aceea care i-a pricinuit moartea cea mai neagră, așa încât se vede că în judecata cea mai nelegiuată, pe care a avut-o, n'a fost achitat, ¹³⁷⁾ ci a fost numai amânat, ca să poată primi această pedeapsă deosebită.

136) Ale cărei ceremonii Clodius le profanase. Vezi introducerea, pag. 6.
137) Vezi introducerea, pag. 7, rândul 6 de sus.

XXXII

Și doar tot același mînie a zeilor a vîrât în cap tovarășilor lui nedespărțiți, această nebulie, ca leșul lui, asvîrlit pe drumuri, să fie ars fără chipurile străbunilor lui, fără cântece și jocuri, fără petrecanie, fără jellri, fără predică de laudă, fără catafalc, plin de sînge și noroi, lipsit în ziua lui cea de pe urmă de pompa care o îngăduie chiar și dușmanii de obicei. Se vede că n'a fost cu lege, ca chipurile bărbaților celor atât de străluciți¹³⁸⁾, să-i fice oarecare cinste acestui ucigaș groaznic, și ca leșul lui să fie rupt în bucăți în alt loc, decât unde i-a fost osîndită și viața.

Nemiloasă și crudă mi se părea, așa să imi ajute Dumnezeu! soarta poporului roman, care îngăduia ca Clodius să-și bată

138) Intre străbunii lui Clodius se aflau și bărbați străluciți, cari își câștigaseră merite deosebite pentru stat; dealtfel vezi nota 44.

joc, atîția ani, de statul acesta. Pîngărise cu desrînarea lui slujbele religioase cele mai sfinte, înfrânase hotărârile cele mai vajnice ale senatului, mituise pe față, cu bani, pe judecători, scîpînd de pedeapsă; cîntă fost tribun, a turburat puterea senatului, a desființat tot ce se făcuse spre binele patriei cu înțelegerea tuturor stărilor, m'a alungat pe mine în surghiun, mi-a jefuit averea, mi-a dat foc casei, mi-a schinuit soția și copiii, a pornit o luptă nelegiuită împotriva lui Cnaeus Pompeius, a pus la cale omoruri între oamenii particulari și între dreptari, a dat foc casei fratelui meu, a pustit Etruria, pe mulți i-a aruncat din casele și din averile lor, era o veșnică amenințare, și primejdie; furia lui nebună nu mai avea loc de ajuns aici în stat, nici în Italia, nici în provincii, nici în statele străine; acasă la ei se scriau în bronz și în piatră legile cari ne dădeau pe noi în seama robilor noștri¹³⁹⁾; nimeni nu stăpînia ceva, despre care Clodius să nu creadă că în anul acesta¹⁴⁰⁾, are să fie a lui, dacă apucase să puie ochiul pe lucrul acela.

Și nici o piedică nu era pentru planurile

139) O exagerare; e drept că Clodius vroia să le dea libertate marilor dreptari electorale.

140) Când avea să fie Clodius pretor.

lui, afară de Milo. Cât despre acela¹⁴¹⁾, care singur încă se mai putea împotrivi, credea că împăcându-se din nou cu el, va fi ca și cu mâinile legate; puterea și vaza lui Caesar spunea că e de partea sa; curajul și gândul cetățenilor celor buni nici n'a voit să-l bage în seamă, când cu nenorocirea mea. Singur Milo îl ținea de scurt.

141) Pompeius.

XXXIII

Acești zei nemuritori i-au dat, precum am spus mai sus, acelui om pierdut și furios, gândul, ca să întindă o cursă lui Milo. De altfel ciurma cea de om n'ar fi putut să piară; niciodată statul cu puterea ce o are nu s'ar fi putut răsbuna asupra lui. Știu că senatul l'ar fi putut înfrâna, când ar fi ajuns pretor¹⁴²⁾! N'a putut senatul nimic împotriva lui, nici chiar atunci când căuta de obicei să-l înfrâneze, fiind el numai cetățean particular.

Sau poate ar fi fost consuli vrednici să-l înfrâneze, fiind el pretor? Mai întâi, dacă Milo ar fi fost uelș, el ar fi avut consuli dintre oamenii săi; apoi care consul ar fi putut să aibă curaj în vremea preturii aceleia, despre care vă aduceți aminte că, fiind tribun, a jignit în chipul cel mai crud pe unul

142) O exclamare egală cu afirmația că senatul n'ar fi fost în stare niciodată să-l înfrâneze.

care a fost un consul atât de vrednic ¹⁴³⁾? Toate le-ar fi nimicît, ținându-le în mână și puterea lui; printr'o lege nemaî auzită, care s'a afiat la el, între celelalte legi de felul lui Clodius, robii noștri i-ar fi prefăcut în oameni, slobozi, care să asculte numai de el, în sfârșit, dacă zeli nemuritori nu i-ar fi dat acel gând, ca un om atât de muieratic să încerce să-l ucidă pe un bărbat atât de curajos, atunci astăzi n'ați mai avea un stat!

Dar, fiind pretor, sau chiar consul, numai dacă, fiind el în viață, aceste temple și chiar orașul întreg ar fi fost în stare să rămâne întregi atâta vreme și să aștepte până ce va fi el consul, sau rămânând numai în viață, oare n'ar fi făcut nimic rău acela care, mort fiind, a dat foc clădirii senatului, sub conducerea unuia dintre tovarășii săi nedespărțiți? Ce poate fi mai nenorocit, mai amarnic și mai jalnic decât aceasta? Am văzut cum a fost ars, cum a fost nimicît, cum a fost pângărit: acel locaș sfințit al curăteniei, al strălucirii, al înțelepciunii și al sfatului obștesc, fruntea clădirilor Romei, altarul aliaților, limanul tuturor neamurilor, locul hotărât de întregul popor pentru cea unică adunare; și să

143) Adică pe Cicero.

fi făcut aceasta măcar mulțimea neștiutoare, de și chiar și aceasta ar fi o întâmplare nenorocită, dar dacă a făcut-o numai unul singur! Și acela ¹⁴⁴⁾, slujind numai la arderea leșului stăpânului său, care era mort, a avut o îndrăzneală atât de mare, dar ce ar fi îndrăznit încă dacă stăpânul său, pe care-l sluja cu deosebire, avea să fie în viață? Și l-a aruncat mai ales în clădirea senatului, ca mort fiind, să o aprindă, clădire pe care fiind încă viu, căutase s'o nimicască.

Și mai pot fi unii cari să se tânguiască din cauza omorului de pe calea Appia și cari să nu vorbească nimic despre clădirea senatului și să creadă că forul ar fi putut fi apărat de acela, dacă trăia, pe când clădirea senatului n'a putut fi apărată nici de trupul lui cel mort? Sculați-l, sculați-l, chiar pe el, de puteți, dintre cei morți! Veți înfrânge oare năvala lui furioasă, fiind el viu, dacă abia vă puteți împotrivi furilor acestui strigoi neînmormântat? Dar nu i-ați putut opri în loc, nici măcar pe aceia cari cu torțele aprinse în mână s'au repezit la clădirea senatului ¹⁴⁵⁾, au alergat la tem-

144) Sextus Clodius, secretarul lui Clodius, vezi introducerea, pag. 14, rândul 2 de jos, urm.

145) Când a fost ars leșul lui Clodius; vezi introducerea, pag. 15, rândul 1 și urm.

plul lui Castor¹⁴⁶) pregătiți cu cângi și cu săbiile scoase, au umplut repede întreg forul. Ați văzut cum a fost măcelărit poporul roman, cum a fost imprăștiată adunarea cu puterea săbiiilor, tocmai când era ascultat în liniște și cu luare aminte tribunul poporului Marcus Caelius¹⁴⁷), un bărbat vrednic în treburile statului, stăruitor și curajos când se apuca de o treabă, plin de respect pentru vrerea și părerea cetățenilor celor buni, și a senatului, și în sfârșit de o credință minunată și ne mai auzită față de Milo la această întâmplare însoțită de atâta ură, sau poate mai bine spus, la acest noroc deosebit al lui.

146) Templul lui Castor se afla pe un loc mai ridicat în Capitol. La turburări mulțimea căuta să fugă cu cângile treptate templului, prefăcându-l în cetățule.

147) Vezi introducerea, pag. 15, rândul 12 de jos

XXXIV

Dar am vorbit destul de multe despre procesul propriu zis; și poate încă prea multe despre cele ce nu se țin de-adreptul de proces. Ce-mi mai rămâne acum, de cât să vă rog fierbinte și cu stăruință pe voi, cinstiți judecători, ca să-l compătimiți pe acest bărbat vrednic și curajos, un lucru pentru care el nu vă roagă, pe care eu însă vi-l cer din tot sufletul meu, chiar împotriva voinței lui? Și dacă la plânsul nostru al tuturor n'ați văzut nici o lacrimă în ochii lui Milo, dacă vedeți mereu același față, același glas și aceleași cuvinte stătornice și neschimbate¹⁴⁸), vă rog, să nu fiți din cauza aceasta prea aspri cu el, ci poate că tocmai ar trebui să-l sprijiniți cu mult mai mult. Căci dacă la luptele de gladiatori, unde e vorba doar de oameni din stările cele mai de jos și de soiul cel mai rău¹⁴⁹), avem

148) Vezi introducerea, pag. 19, rândul 8 de jos.

149) Gladiatorii se recrutau din robii ceau din oamenii cei mai stricați din păturile cele mai de jos. Un gladiator învins era veșnic de adversarul său. Publicul privitor putea însă să facă un semn, ca să-l ierte, scăpându-l astfel cu viață.

obiceiul chiar să-i urâm pe cei fricoși și pe cei ce se roagă cu stăruință și umilință ca să li se dăruiască viața, iar pe cei viteji și curagioși și pe cei cari de bună voe se dau morții cu multă hotărâre, voim mai de grabă ca să trăiască; dacă compătimim mai mult pe aceia cari nu caută mila noastră, de cât pe aceia cari cer cu stăruință ca să-i miluim, cu cât mai mult trebuie să ne purtăm astfel, atunci când e vorba de cetățenii cei mai curagioși și mai vrednici!?

Cât despre mine, cinstiți judecători, mă pătrund până în adâncul inimii mele aceste cuvinte ale lui Milo, pe cari le aud mereu și pe cari le spun zilnic: „Rămâie cu bine!” zice dânsul, „rămâie cu bine cetățenii mei; să fie sănătoși, puternici și fericiți; să trăiască și să înflorească vecinic acest oraș strălucit și prea scumpa-mi patrie, ori cum s'ar purta ea cu mine; dacă nu-mi e dat să mă bucur dimpreună cu cetățenii mei de liniștea ce e în stat, atunci bucură-se ei singuri fără de mine, dar totuș de liniștea ce s'a înfăptuit prin jertfa mea. Eu mă voi da înlături și voi pleca. Dacă nu mi-a fost dat să am parte de un stat bun și liniștit, cel puțin mă voi despărți de unul răutăcios, și de îndată ce voi ajunge în cel dintâi stat liber și cu obiceiuri bune, voi trăi acolo în pace“.

„O, lucruri zadarnice și pline de muncă ce le-am implinit, zice el. O, nădejdiile mele înșelătoare, și o, planurile mele deșarte! Atunci când, fiind eu tribun al poporului, iar statul zdruncinat, m'am pus cu totul în slujba senatului, a cărui putere o aflasem stinsă, în slujba stării cavalerilor romani a căror trecere era slăbită și în slujba bărbăților celor buni și vrednici, cari își pierduseră orice vază, din cauza armelor lui Clodius, oare aș fi putut eu crede atunci că voi fi părăsit vreodată de scuțul și ajutorul cetățenilor celor buni și vrednici? Oare mi-ar fi putut trece prin minte atunci când te-am adus pe tine—câci cu mine, vorbește foarte des—„înapoi în patrie din surghiun, că pentru mine n'are să fie loc în patrie? Unde e acuma senatul, de partea căruia am fost întotdeauna? Unde sunt cavalerii romani, prietenii tăi cei buni? Unde e voința plină de dragoste a orașelor libere? Unde e glasul Italiei? Unde e înfăptuit strălucitul tău glas de apărare, Marcus Tullius, care li-a fost atătora de mare ajutor? oare numai mie unuia, care am înfruntat de atâtea ori primejdia morții pentru tine, să nu-mi poată ajuta nimic?“

XXXV

Și nici aceste vorbe chiar, cinstiți judecători, nu le spune ca mine cu glasul înecat de lacrimi, ci cu aceeași față statornică cu care îl vedeți. Căci el spune cu multă tărie că ceea ce a făcut, n'a făcut pentru niște cetățeni nerecunoscători; nu tăgăduiește însă că a făcut-o pentru unii cari sânt cu multă chibzuială și cu multă băgare de seamă la orice primejdie ce s'ar putea ivi. Și vă aduce aminte că el a fost acela care s'a străduit ca pe poporul de rând și în deosebi pe mulțimea cea mai de jos, care, condusă fiind de Publius Clodius, amenința fericirea și averile voastre, să o îndrumeze pe calea cea bună nu numai prin virtute, ci să o domolească și prin cheltuirea celor trei moșteniri ale sale, ca astfel viața voastră să fie mai fără frică, și deaceia nici nu se teme că v'ar fi câștigat și pe voi prin meritele sale deosebite ce le are pentru stat,

de vreme ce și-a îmbunătățit și poporul de rând prin jocurile și darurile ce i le-a făcut ¹⁵⁰.

Spune apoi că buna voință și dragostea senatului față de el s'a putut vedea adesea chiar în timpurile acestea, iar dovezile de dragoste și simpatie, precum și cuvintele voastre și ale stărilor voastre, nu le va uita niciodată, ori unde-l va duce soarta și norocul lui. Și-și mai aduce încă aminte că lui nu i-a lipsit decât proclamarea crainicului, pe care nici n'a dorit-o atât de mult, dar că a fost declarat consul prin toate glasurile poporului ¹⁵¹); și la aceasta numai a ținut foarte mult. Și dacă acuza armele acestor ostași ¹⁵²), vor avea să fie îndreptate împotriva lui, atunci va ști că-i stă în

150) Milo și-a cheltuit toată averea, precum și averile moștenite, căutând să-și câștige pentru sine, prin reprezentări de circ și prin daruri, pe alegătorii romani. Cu multă iscusință, spune Cicero, că și aceasta chiar a făcut-o Milo pentru binele statului, căutând astfel să scoată poporul de sub țărâuirea nenorocită a lui Clodius.

151) După ce alegerea de consuli era isprăvită crainicul anunța poporului rezultatul alegerii. Milo, de multe ori, era cât pe aci să fie ales, și aproape numai această proclamare a crainicului mai lipsia pentru a fi ales, dacă n'ar fi împrăștiat Clodius adunările de alegere cu puterea armelor.

152) Ostași care stăteau de pază împrejurul locului de judecată și către cari Cicero arăta cu mâna, spunând aceste cuvinte.

cale nu fărâdelegea unei fapte, ci numai bănuiala unei încercări nelegiuite¹⁵³).

Adăogați și acestea, cări de bună seamă sunt adevărate: Bărbații vrednici și înțelepți n'au obiceiul să se bată atât de mult după răsplata faptelor bune, cât și mai ales după faptele bune în sine; ei în viața sa n'a făcut decât fapte bune și strălucite, căci nimic nu poate fi mai strălucit pentru un bărbat, decât să scape patria de primejdii; fericite de aceia cărora cetățenii le-au dat mare cinste pentru astfel de fapte, dar nici aceia nu sunt nenorociți cari au întrecut pe cetățenii lor chiar și prin binefaceri¹⁵⁴, dar totuși dintre toate răsplățile virtuții, dacă e vorba să se facă o socoteală a lor, atunci cea mai strălucită răsplată este gloria; aceasta e unica răsplată ce ne mângâie, răsplătindu-ne pentru viața noastră scurtă, cu amintirea viitorului, care face ca să se vorbească despre noi, fără să fim de față,

153) Milo e incredințat că uciderea lui Clodius e o binefacere pentru stat și în această privință știe că va fi achitat. Dacă totuși va fi osândit, pricina nu va fi uciderea lui Clodius, ci bănuelile ce s'au lăfit, precum că Milo ar năzui după viața lui Pompeius sau ar căuta să facă turburări în stat.

154) Pentru că cetățenii nu s'au arătat recunoscători și n'au răsplătit prin nimic binefacerile primite.

care ne face să trăim și după moarte; aceasta e în sfârșit aceia cu ajutorul căreia se pare că oamenii se urcă până în înălțimile cerului.

„Despre mine” zise el, poporul roman va vorbi întotdeauna; întotdeauna vor vorbi și toate neamurile, și niciodată viitorul cel mai îndepărtat nu va înceta să mă pomenească. Ba chiar și acuma, cu toate că dușmanii mei caută în tot chipul să ațâțe și să întărească ura împotriva mea, sânt totuși sărbătorit și preamărit la orice intrunire a oamenilor, cu tot felul de vorbe, aducându-mi-se mulțumiri și felicitări. „Las la o parte zilele ce s'au serbat și s'au hotărât să fie sărbătorite întotdeauna în Etruria¹⁵⁵). Sânt acuma, cred¹⁵⁶) o sută două zile de la moartea lui Publius Clodius. Până unde ajung hotarele imperiului roman, până pe acolo s'a răspândit nu nu-

155) Locuitorii din Etruria, cari au suferit cel mai mult de pe urma lui Clodius, de bucurie că au scăpat de această nenorocire, au serbat ziua morții lui Clodius și au hotărât să o serbeze în fiecare an.

156) Cicero știe prea bine că sânt tocmai 102 zile de la moartea lui Clodius. Adăogând „cred”, vrea să se pară că vorbește pe neprăgălite.

mai vestea despre întâmplarea aceea, ci și bucuria pricinuită de ea. „Deaceea”, spune dânsul, „nu-mi pasă unde se află trupul ăsta al meu, pentru că în orice parte a pământului se află acuma, acolo va fi întotdeauna gloria numelui meu”.

XXXVI

Adesea, Milo, 'ai vorbit astfel cu mine. fără ca acești judecători să fie de față; iar acuma chiar în fața lor, îți voi spune următoarele: „Pe tine, ce-i drept, nu te pot lăuda în de ajuns, pentru aceste gânduri mărețe ale tale, dar cu cât e mai minunată această virtute a ta, cu atât e mai mare durerea cu care mă despart de tine. Și, în adevăr, de ești silit să mi te duci, nu-mi rămâne spre mângâiere nici măcar puțința să mă tângui și să mă mâni împotriva acelorora cari îmi vor pricinui această durere atât de mare; căci nu dușmani de ai mei mi te vor smulge, ci din prietenii mei cei mai buni, cari nu numai că nu mi-au făcut cândva vreun rău, ci totdeauna numai bine”. Niciodată, cinstiți judecători, nu veți fi în stare să-mi pricinuiți o durere atât de mare — deși care durere poate fi atât de mare ca aceasta, dar nici chiar astfel nu voi uita cât de mult ați

ținut întotdeauna la mine. Iar dacă voi ați uitat de aceasta sau dacă aveți oarecare ură împotriva mea, de ce să nu ispășesc eu singur această mai bine decât Milo? Căci strălucit va fi sfârșitul vieții mele, dacă mi s'ar întâmpla mai de grabă mie ceva, decât să apuc această nenorocire atât de mare.

Acuma o singură mângâiere încă mă mai ține, anume că niciodată, Titus Annius, nu ți-a lipsit ție cătuși de puțin nici ajutorul iubirii și al stăruinței mele și nici o dovadă de recunoștința ce ți-o păstrez. Pentru tine mi-am câștigat ura celor puternici, mi-am pus trupul și viața în primejdie, atacat fiind de armele dușmanilor tăi, înaintea multora m'am rugat și m'am închinat pentru tine, nenorocirile tale le-am împărțit cu tine și te-am ajutat cu bani și cu toată averea mea și a copiilor mei; tot așa, chiar și astăzi, de s'a pregătit cumva împotriva ta vre-o lovitură cu puterea sau de are să fie cumva vre-o luptă pe viață și pe moarte, le înfrunt numai decât și eu cu tine. Căci ce-mi mai rămâne acuma? Ce aș mai putea să fac pentru a-ți mulțumi pentru binele ce mi l-ai făcut, decât să împart și eu cu tine soarta ta, ori care ar fi ea? Nu mă împotrivesc și nu mă dau

înapoi, iar pe voi, cinstiți judecători, vă rog pe toți dumnezeii, sau să sporiți binefacerile ce mi le-ați făcut, scăpându-l și pe el, sau de nu, aveți să vedeți că toate acestea vor dispărea de odată cu căderea lui Milo.

XXXVII.

Și aceste lacrimi ale mele știu că nu-l ating pe Milo, el e de o tărie sufletească neînchipuită; el spune că numai acolo e un surghiun pentru el, unde nu mai e loc pentru virtute; iar moartea e un sfârșit firesc, și nu pedeapsă. Dar acesta rămâne cu credința cu care s'a născut; ei bine, dar voi, cinstiți judecători, ce gând veți avea în sfârșit? Veți păstra amintirea lui Milo, iar pe el însuși îl veți alunga? Și se va putea oare afla pe pământ vre-un loc mai vrednic, care să primească această virtute de om, decât locul care l-a născut? Pe voi, vă chem, bărbați viteji, pe voi cari ați vărsat atâta sânge pentru patrie! Pe voi, sufașilor, și pe voi ostași, vă chem la această primejdie a unui bărbat și cetățean neinvins! oare se poate să fie alungat, isgonit și fugărit din acest oraș un bărbat atât de vrednic și de bun, în vreme ce voi nu numai stați ca să priviți, ci aveți și arme în mâinile voastre,

ca să puteți fi și de păză acestei judecăți?

O, vai mie, nefericitul! o, vai mie, nenorocitul! Tu, Milo, ai fost în stare cu ajutorul acestora să mă chemi din surghiun înapoi în patrie, iar eu să nu fiu oare în stare, tot cu ajutorul lor, să te opresc în patrie? Ce voi spune eu copiilor mei, cari te țin pe tine ca pe un al doilea tată? Ce îți voi spune ție, frate Quintus, care nu ești acumă de față¹⁵⁷⁾, dar care ai suferit atunci¹⁵⁸⁾ din preună cu mine? Să vă spun că „eu n'am fost în stare să-l scap pe Milo cu ajutorul aceloră prin cari el ne-a scăpat pe noi? Și încă la ce fel de întâmplare n'am fost în stare? La o întâmplare de care se bucurau toate popoarele. Și din mâna cui nu l'am putut scăpa? Din mâna aceloră cari au avut mai mult parte de liniștea ce s'a făcut prin moartea lui Publius Clodius. Și cine stăruia să-l scape? Chiar eu!

Ce păcat atât de mare am făcut, sau ce fărâdelege strașnică am săvârșit, cinstiți judecători, atunci când am dat de urmele nenorocirii celeia¹⁵⁹⁾ care ne pândea pe toți de o potrivă, și am descoperit-o și am dat-o

157) Fratele lui Cicero, Quintus, se afla în Gallia, sub-comandant a lui Caesar.

158) În vremea surghiunului lui Cicero.

159) Conjurația lui Catilina.

pe feță și am înăbușit-o? Căci de atunci și de acolo mi se trag mie și la toți ai mei toate durerile și nenorocirile nesfârșite. La ce ați voit să mă întorc înapoi? Sau poate ca să văd cum vor fi alungați aceia cu ajutorul cărora am fost adus înapoi? Vă rog fierbinte să nu îngăduiți ca întoarcerea mea să-mi fie mai dureroasă, chiar de cum mi-a fost despărțirea de atunci. Căci cum aș putea crede că am fost chemat înapoi din surghiun, dacă voi fi despărțit de aceia cari m'au adus înapoi?

XXXVIII.

O, dacă zeii nemuritori ar fi făcut — și aceasta aș voi să o spun, fără ca să te mâni, iubita mea patrie, căci mă tem că, rostind cuvinte de mulțumire și iubire pentru Milo, să nu vorbesc ceva nelegiuit față de tine — o, dacă Publius Clodius nu numai ar trăi, ci mai bine de ar fi chiar pretor, consul, dictator, decât să dau peste această privesște!!

O, zeii nemuritori, ce bărbat vrednic, pe care voi, cinstiți judecători, trebuie să-l țineți! „Nu! De loc!” răspunde dânsul: „Dimpotrivă, acela și-a luat numai pedeapsa ce i s'a cuvenit; și eu îmi voi răbda pedeapsa, dacă trebuie neapărat să fie așa, însă o pedeapsă ce nu mi se cuvine”. Acest bărbat născut pentru binele patriei, să moară el deci în alt loc de cât în patria lui, sau poate, dacă va voi soarta, pentru altă țară decât patria lui? Faptele strălucite ale acestui bărbat vrednic și curajos le veți pă-

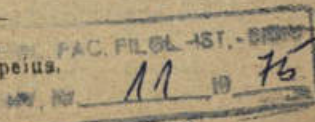
tra, iar pe trupul lui nu veți îngădui ca să se aile un mormânt pe pământul Italiei? Pe acesta, oare, îl va alunga cineva prin judecata sa d'n acest oraș, pe el, care fiind isgonit de voi, toate orașele îl vor chema la ele?

O, fericite de țara aceea care-l va primi pe acest bărbat; vai de această țară nerecunoscătoare, dacă îl va alunga, și vai de ea nenorocita, dacă îl va prăpădi! Dar să isprăvesc, căci acuma nici nu mai poți vorbi din pricina lacrimilor și el¹⁵⁹) nu vrea să fie apărat cu ajutorul lacrimilor. Pe voi, cinstiți judecători, vă rog din toată inima și cu toată stăruința, să aveți curajul, ca, la hotărâre, să judecați astfel, precum veți crede că e cel mai bine. Curajul și vrednicia voastră, simțul de dreptate și conștiințiozitatea voastră, vi le va lăuda cel mai mult acela¹⁶⁰) care, când a fost vorba să se aleagă judecătorii, i-a ales tocmai pe cei mai buni, mai înțelepți, mai curajoși și mai vrednici dintre toți.

— SFARȘIT —

159) Milo.

160) Pompeius.

Mihail Eminescu este cel mai de seamă poet al Românilor. Nimeni, dela el încoace n'a scris poeme de-o mai genială viziune.

Mihail Eminescu este singura mândrie a țării noastre. El este steagul românesc cel mai avansat, câștigat de români în câmpul bătăliei culturale europene.

Gloria lui Eminescu se desfășoară asupra țării întregi și este o datorie a oricui vorbește această limbă, să'l citească, să'l pătrundă și să'l iubească.